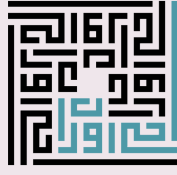
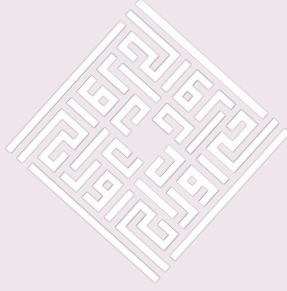

E-ISSN: 0000-0000

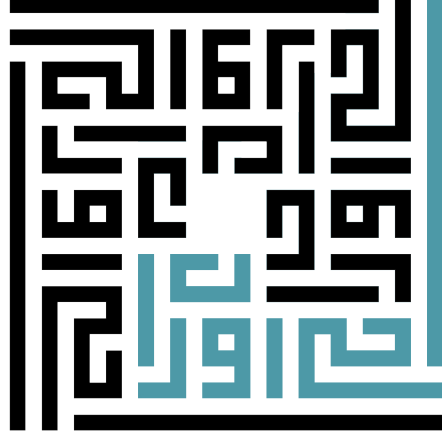
Sayı	Yıl
01	2023
Issue	Year

AHI ERVAN İSLAMİ İLİMLER FABÜLTESİ DERGİSİ

AHİF

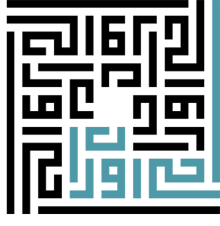
AHİF

Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Journal of Ahi Evran Faculty of Islamic Sciences

Yıl / Year : 2023 || Sayı / Issue: 1

AHİF

AHİF

AHİ EVRAN İSLAMİ İLİMLER FARÜLTESİ DERGİSİ

Journal of Ahi Evran Faculty of Islamic Sciences

e-ISSN:

Yıl / Year: 2023 || Sayı / Issue: 1

Kapsam / Scope: Sosyal ve Beşerî Bilimler, Dini Araştırmalar / Art and Humanities and Social Sciences, Religious Researches

Periyot / Period: Yılda 2 Sayı (30 Haziran & 31 Aralık) / Biannual (30 June & 31 December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe & İngilizce & Arapça / Turkish & English & Arabic

AHİF Dergisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi tarafından yayımlanmaktadır.

Journal of AHIF is published by The University of Kirsehir Ahi Evran/Turkey.

AHİF Dergisi yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

Journal of AHIF does not charge any article submission, processing and printing fees from the authors.

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

AHİF Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Journal of AHIF belongs to the authors.

İletişim / Communication:

ahif@ahievran.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

ROR: 05rrfpt58

Ahi Evran Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on Behalf of Ahi Evran University

Prof. Dr. Mustafa Kasım Karahocagil

ORCID: 0000-0002-5171-7306

Yazı İşleri Müdürü | Responsible

Prof. Dr. Emrullah Fatış

ORCID: 0000-0001-7922-8574

Editör | Editor

Mustafa Şengil

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

ORCID: 0000-0002-2904-1776

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Nurullah Haydar Yurduseven

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

ORCID: 0000-0003-4692-9731

Harun Aslan

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

ORCID: 0000-0003-1444-7607

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Emrullah FATIŞ

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Kelam ve İtikadi

İslam Mezhepleri Tarihi)

ORCID: 0000-0001-7922-8574

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Dinler Tarihi)

ORCID: 0000-0001-8259-8808

Prof. Dr. Selim TÜRCAN

(Hitit Üniversitesi / Tefsir)

ORCID: 0000-0001-7618-3868

Doç. Dr. Nail KARAGÖZ

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Kelam ve

İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi)

ORCID: 0000-0001-6409-6513

Doç. Dr. Ahmet ARAS

(Necmettin Erbakan Üniversitesi / Dinler Tarihi)

ORCID: 0000-0002-2552-1895

Doç. Dr. Bakıt MURZARAYIMOV

(Manas Üniversitesi / Dinler Tarihi)

ORCID: 0000-0002-8757-6998

Doç. Dr. Sıddık BAYSAL

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Tefsir)

ORCID: 0000-0002-3212-5559

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman CANER

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / İslam Hukuku)

ORCID: 0000-0003-0292-0639

Dr. Öğr. Üyesi Numan RAKİPOĞLU

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / İslam Felsefesi)

ORCID: 0000-0002-6533-0049

Dr. Öğr. Üyesi Suzan YILDIRIM

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Din Psikolojisi)

ORCID: 0000-0003-4703-8965

Doç. Dr. Mehmet USLUER

(Hakkari Üniversitesi / İslam Tarihi)

ORCID: 0000-0002-6608-0125

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YURTSEVEN

(Sakarya Üniversitesi / Kur'an-ı Kerim Okuma

ve Kıraat İlimi)

ORCID: 0000-0003-2604-440X

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Metin YURDAGÜR
(Kastamonu Üniversitesi)
ORCID: 0000-0003-3583-5190

Prof. Dr. Kemal POLAT
(Anadolu Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-9259-8016

Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU
(Hitit Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-5672-9226

Prof. Dr. Ahmet Münir YILDIRIM
(Çukurova Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-6995-4692

Prof. Dr. Muammer CENGİL
(Hitit Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-5449-5251

Prof. Dr. Ahmet YAMAN
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
ORCID: 0000-0001-5358-1687

Prof. Dr. Ahmet ÖGKE
(Akdeniz Üniversitesi)
ORCID: 0000-0001-8983-0219

Prof. Dr. Hüseyin KURT
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-4264-4192

Doç. Dr. Ahmet Mekin KANDEMİR
(Karabük Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-0030-8297

Doç. Dr. Mahmut SAMAR
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
ORCID: 0000-0001-2345-6789

Etik Editörü | Ethical Editor

Dr. Öğr. Üyesi İsa Kanık
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0003-4338-7834

Alan Editörleri | Field Editors

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur Bedir
(Hitit Üniversitesi)
ORCID: 0000-0003-4455-1691

Dr. Öğr. Üyesi Elif Büşra Kocalan
(Hitit Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-8051-4647

Öğr. Gör. Dr. Muhammed İhsan Hacıismailoğlu
(Hitit Üniversitesi)
ORCID: 0000-0003-2279-385X

Öğr. Gör. Süleyman Kılıç
(Selçuk Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-8106-617X

Arş. Gör. Dr. Nurullah Haydar Yurduseven
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0003-4692-9731

Arş. Gör. Harun Aslan
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0003-1444-7607

Arş. Gör. Mehmet Bozkırlı
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-4904-6662

Arş. Gör. Rukiye Çelebi
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-7553-3624

Arş. Gör. Mustafa Özçelik
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-0696-9424

Arş. Gör. Şadiye Sümeyye Bilge
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0002-1421-4355

Arş. Gör. Rumeysa Yaşar
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0003-0407-4237

Arş. Gör. Elif Haliloğlu Yıldırım
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0001-5201-6213

Arş. Gör. Esra Bayraktutar
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
ORCID: 0000-0001-8036-1823

Dil Editörleri | Language Editors
Dr. Öğr. Üyesi Mohammad Bonja
ORCID: 0000-0001-8392-0491

Arş. Gör. Dr. Nurullah Haydar Yurduseven
ORCID: 0000-0003-4692-9731

Arş. Gör. Hatice Kuyucular
ORCID: 0000-0003-1700-4297

Hakem Kurulu | Referee Board

AHİF – Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.
AHIF - Journal of Ahi Evran Faculty of Islamic Sciences uses double blind review system.

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

AHİF – Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi içeriğine açık erişim sağlamaktadır.
AHIF - Journal Ahi Evran Faculty of Islamic Sciences provides open access to its content.

Dizgi ve Tasarım | Design

Arş. Gör. Orhan Çinici
ORCID: 0000-0003-0698-3901

B A Ş L A R K E N

Kıymetli Okurlar;

Bilimsel kurumların ürettikleri bilginin paylaşılmasını sağlayan dergiler adeta onların ayrılmaz bir parçasıdır. **Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi (AHİF)**, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi çatısı altında yayın hayatına başlayan sekizinci dergidir. Dergimiz yayın politikası olarak Sosyal, Beşerî ve Dini İlimler sahasında akademik bilgi birikimine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Nicelik değil niteliğin önem arz ettiğinin bilincinde olarak ülkemize ve akademik dünyaya bir nebze olsun faydamız olmasını temenni ediyoruz.

Fikri arka planda dergimiz, Üniversitemiz ve Fakültemizin akademik gelişimine katkı sağlama hedefiyle 2023 yılında fakülte akademisyenlerinin özverili gayretleri ile ortaya çıkarılmıştır.

Dergimizin yayına hazırlanmasında pek çok kişinin teşviki, desteği ve emeği bulunmaktadır. Bu vesileyle editoryal süreçleri takip ederek makaleleri şekil ve içerik açısından inceleyen mesai arkadaşlarımıza ve hakem olarak değerlendirmelerini bizimle paylaşan hocalarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

Her başlangıcın bir umut olduğu bilinciyle ilk sayımızı Doğu Türkistan'dan Myanmar'a Balkanlar'dan Afrika'ya dünyanın her yerinde zulme uğrayan Müslüman milletlere, canlarını feda ederek bu vatana bize yurt kılan aziz şehitlerimize, Siyonizm mezalimi altında inleyen kutsal Kudüs topraklarına ve **Gazze'nin masum çocuklarına** ithaf ediyoruz.

Editörler Kurulu

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

**Diyanet İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen
Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme**

Kadir ÇELEBİ

1 - 20

İslam Hukukunda Recm Cezasının Sübûtu Üzerine Bir Değerlendirme

Muhammed KEY

21 - 37

ÇEVİRİ / TRANSLATION

Pavlus'un Teolojisinde İshak'ın Kurban Edilmesi Meselesi

Hans Joachim Schoeps - Çev. Nurullah Haydar YURDUSEVEN

39 - 47

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Sıddık Baysal, Mukaddimeler-I Tercüme ve Değerlendirme. Ankara:
Araştırma Yayınları, 2019**

Rukiye ÇELEBİ

49 - 53

**Mustafa Tanrıverdi, Müttefekun Aleyh – Bir Hadis İstilahının Tarihi
Serencamı. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023**

Mehmet BOZKIRLI

55 - 59

Diyanet İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme

Kadir ÇELEBİ*

Dr. Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri/Türkiye

E-mail: kadircelebi.87@hotmail.com

ORCID: 000-0002-9022-0167

ROR: id-00jga9g46

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 30 Ekim 2023

Kabul Tarihi: 5 Aralık 2023

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2023

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Öz

Türkiye’de yaygın din eğitimi kurumlarından biri olan Diyanet İşleri Başkanlığı, teşkilat bünyesindeki farklı birimler aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Özellikle cami merkezli din eğitimi faaliyetleri daha çok kişiye ulaşmaktadır. Camilerde çeşitli şekillerde yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetlerinden biri de Cuma ve bayram namazlarında irad olunan hutbelerdir. Cuma ve bayram namazlarında yaklaşık 17 ile 20 milyon arası insana ulaşan hutbeler, dinî bilgilerin halka sunulmasında önemli bir araçtır. Türkiye genelinde 89.302 camide cuma ve bayram namazı kılınmaktadır ve bu camilerde hutbe irad edilmektedir. Hutbeler üzerinden ulaşılan bu kitlenin yanısıra gerek sosyal medya gerekse diğer yayın organları üzerinden farklı dil seçenekleri ile yayımlanan cuma ve bayram hutbeleri çok daha fazla kişiye ulaşma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda hutbelerin halkı bilinçlendirme ve muhatapları üzerinde bırakacağı muhtemel etki açısından son derece önemli olduğu aşikardır. Hutbelerin sunduğu bu potansiyele binaen hutbelerle ilgili süreçlerin birçok açıdan derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Hutbelerin içerik ve dil bakımından uyumu, hutbelerde kullanılan kaynakların niteliği, hutbe konularının muhatapların ihtiyaçlarına cevap verip veremediği, hutbe metinlerini hazırlayan kişilerin yeterlikleri, hutbelerin sosyolojik etkileri, birlikte yaşama kültürüne katkısı gibi durumlarla ilgili çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmaların seyrini belirlemek ve muhtemel çalışmalar için mevcut durumun ortaya konması gerekmektedir. Bu çalışma ile hutbeleri konu edinen lisansüstü tezlerin betimsel analizi yapılmıştır. Bu kapsamda hutbelerle ilgili çalışmaların konu yönelimleri, kullanılan yöntem, çalışmaların gerçekleştirildiği bölüm ve yıl gibi bilgiler üzerinden durum analizi yapılmıştır. İncelemeler sonucu çalışmaların ağırlıklı olarak temel islam bilimleri alanında yapıldığı ve bunların çoğunluğunun ise hadis bilim dalında gerçekleştirildiği görülmüştür. Özellikle din eğitimi alanında çok sınırlı sayıda çalışmanın olduğu, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi gibi alanlarda sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca tespit edilen 37 çalışmanın sadece 3 tanesinin doktora düzeyi çalışma olması dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaygın Din Eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Camiler, Hutbeler, Lisansüstü Tezler.

Atıf: Çelebi, Kadir. “Diyanet İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme”. *AHİF* 1 (Aralık 2023), 1-20.

An Examination of Postgraduate Studies Focusing on Sermons Published by the Presidency of Religious Affairs

Kadir ÇELEBİ*

PhD Student, Erciyes University, Institute For Social Sciences, Kayseri/Türkiye

E-mail: kadircelebi.87@hotmail.com

ORCID: 000-0002-9022-0167

ROR: id-00jga9g46

Article Type: Research Article

Date Received: 30 October 2023

Date Accepted: 5 December 2023

Date Published: 31 December 2023

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Abstract

The Presidency of Religious Affairs, which is one of the widespread religious education institutions in Turkey, continues its activities through various units within the organization. Particularly, mosque-centered religious education activities reach more people. One of the common religious education activities carried out in mosques is the sermons delivered during Friday prayers and holidays. Sermons, reaching approximately 17 to 20 million people during Friday prayers and holidays, are an important means of presenting religious knowledge to the public. Friday prayers and holiday prayers are performed in 89,302 mosques across Turkey, and sermons are delivered in these mosques. In addition to the audience reached through sermons, the Friday and holiday sermons published in various language options via social media and other media outlets provide the opportunity to reach a much larger audience. In this context, it is obvious that sermons are of utmost importance in terms of raising awareness and the potential impact they will have on the audience. Considering this potential offered by sermons, it is necessary to examine the processes regarding sermons in depth from many aspects. Studies should be conducted on the compatibility of sermon content and language, the quality of sources used in sermons, whether sermon topics meet the needs of the audience, the qualifications of individuals preparing sermon texts, the sociological effects of sermons, and their contribution to the culture of coexistence. In this context, it is necessary to determine the current status and trajectory of existing studies for possible future studies. This study presents a descriptive analysis of postgraduate theses that focus on sermons. Within this scope, a situational analysis is conducted based on information such as the research orientations, methods used, departments where the studies were carried out, and the year of completion. The examinations reveal that the studies are predominantly conducted in the field of fundamental Islamic sciences, with the majority of them being in the field of hadith. It is observed that there is a limited number of studies in the field of religious education, and a few studies in fields such as sociology, international relations, and public administration. Additionally, it is worth noting that out of the 37 identified studies, only 3 of them are at the doctoral level.

Keywords: Genel Religious Education, Presidency of Religious Affairs, Mosque, Sermon, Graduate Theses.

Citation: Çelebi, Kadir. "Diyanet İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme". *AHİF*, 1 (December 2023), 1-20.

Giriş

Ülkemizde gerçekleştirilen yaygın din eğitimi faaliyetlerini icra etmekle yükümlü olan tek kamusal kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Başkanlık, kendisine atfedilen bu görevi 1965 tarihli ve 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"un ilk maddesinde dile getirilen "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek." şeklindeki hükümleri dikkate alarak yerine getirmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, teşkilatlanmaya başladığı ilk andan şüana kadar, kendisine sağlanan imkanlar nispetinde, uhdesine verilen din hizmeti faaliyetlerini; "Kur'an kursları, cezaevleri, çocuk ıslah evleri, huzurevleri, eğitim merkezleri, yetiştirme yurtları, hastaneler, aile ve dini danışmanlık büroları, sivil toplantı yapılan mekanlar ile kitle iletişim araçları vasıtasıyla" hayata geçirmeye çalışmaktadır.¹ Söz konusu yaygın din eğitimi faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlardan birisi olarak camiiler, toplum hayatındaki konumu gereği yoğun bir insan hareketliliğine ev sahipliği yapmaktadır. Cami merkezli yaygın din eğitimi faaliyetleri kapsamında yürütülen faaliyetlerden birisi de hutbe uygulamasıdır.²

Hutbe, İslam tarihi boyunca varlığını ve önemi sürdürmüş önemli bir eğitim aracı olmuştur. Hutbeler, insanı ve toplumu ilgilendiren her türlü konunun gündem edilerek topluma aktarılmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Zira hutbelerin gündemi ile güncel yaşam arasında önemli bir örtüşmenin olduğunu görmek mümkündür. Hutbe, inanç konularını pekiştirme, ibadetlere teşvik etme gibi içeriklerinin yanı sıra gündelik yaşama yönelik meselelerin düzenlenmesi, oluşan aksaklıkların giderilmesi vb. konulara da yer verilebilmesi bakımından oldukça işlevsel bir araçtır.³

Hutbe, Arapça "ح ط ب/ب" kökünden türemiş bir isimdir ve yaygın olarak kullanılan anlamıyla hatibin minberde yaptığı konuşmaya denir. Bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma manasına da gelen hutbe, dinî literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin ifası esnasında icra edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade etmektedir.⁴

1 Şeref Göküş, "Din Görevlilerinin Örgütsel Güven Düzeyleri ile Mesleki Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, IX/2 (2019), 285-309.; Ayrıca bkz. Kasım Kocaman, "Türkiye'de Din Hizmetleri Bağlamında Yüksek Din Öğretiminde Mesleki Uygulama", *Turkish Studies*, 14/4 (2019), 2525-2529; Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (KGHK), Resmi Gazete 4121 (02/07/1965) Kanun No. 633, md. 1; Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü" (Erişim: 04.05.2018), Hutbenin Mahiyeti ve Önemi, (Erişim: 21.10.2023).

2 Meryem Karataş, "Yaygın Din Eğitime Katkısı Açısından Camiler", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 4/1 (2022), 1-21.

3 Asuman Banu Hülür, *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014). 1-20; Abdullah Özpolat, "Hutbelerde Söylem Değişimi-Diyanet Hutbeleri Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/29 (Mart 2014), 662-680; Kasım Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1258-1271.

4 Geniş bilgi için bkz. Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (1998), 5-6; Şeref Göküş-Mehmet Şahin-Zahide Yılmaz, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hutbe Tartışmaları ve Ali Vahid Üryanizade'nin "Türkçe Hutbeler" Adlı Kitabı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2021), 131; Şeref Göküş, "Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Çocuk ve Çocuk Eğitimi (2010-2015)", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II*, Ed. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 1345; DİB, "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü"; Kasım Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12(63) (2019).

Türkiye genelinde 89.302 camide Cuma ve bayram namazı kılınmaktadır.⁵ Camilerde irad edilen hutbeler, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmakta ve yaklaşık olarak her hafta 17 ile 20 milyon civarı insana ulaşmaktadır. Bu bağlamda geniş kitlelere iletilen/aktarılan ve onların dini, ahlaki açılardan bilgilenmesine ve bilinçlenmesine katkı sağlayan⁶ hutbelerin özellikle içerik ve dil bakımından uygunluğu, hutbelerde kullanılan kaynakların niteliği, seçilen konuların muhatapların ihtiyaçlarına göre şekillenip şekillenmediği gibi açılardan irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında hutbelerin taşıdığı önem ve toplumu etkileme gibi yönleri hutbelerle ilgili süreçlerin farklı açılardan değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Hutbelerle ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların, hutbelerin daha etkin ve verimli kullanılması adına ortaya koyduğu verilerle ve bu çalışmalar neticesinde yapılan tespitlerle sürece önemli katkılar sunacağı açıktır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbelerin lisansüstü çalışmalarda ele alınış şeklinin, yapılan çalışmaların konu yönelimlerinin, çalışmalarda veri elde etmek için seçilen çalışma gruplarının ve örneklem olarak alınan kitlelerin tespitinin yağılması önemlidir. Ayrıca halihazırdaki bu çalışmaların bilimsel araştırma kriterlerine uygunluğunun tespit edilmesi de sonraki çalışmaların niteliğine katkı sunacaktır. Bu sayede, yapılan çalışmalarını bütüncül bir şekilde görmek ve muhtemel çalışmaların seyrini ve temel problemini belirlemek adına fikir sahibi olmak mümkün olacaktır.

1.1. Problem

Diyanet işleri başkanlığınca camilerde irad edilmek üzere yayımlanan hutbelere yönelik yapılan lisansüstü çalışmaların künye bilgileri, konu yönelimleri ve araştırma yöntemleri nelerdir? sorusu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

1.2. Amacı ve Önemi

Bu araştırma Türkiye’de diyanet işleri başkanlığınca yayımlanan hutbelerle ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin betimsel analizini yapmayı amaçlamaktadır. Bu maksatla, tezlerin mevcut durumunu belirlemek ve lisansüstü tezlerin içerik değerlendirmesi yoluyla farklı başlıklarla analizini yapmaktır. Bu kapsamda çalışmaların künye bilgileri, biçimsel özellikleri, konu yönelimleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Araştırma, lisansüstü tezlerin mevcut durumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından merkezi olarak hazırlanan, denetlenen ve Türkiye genelindeki bütün camilerde irad edilen hutbeleri konu edinen bilimsel çalışmalar bağlamında alana bütüncül bir bakış imkânı sunmaktadır. İlgili alanda yapılacak muhtemel lisansüstü araştırmaların belirlenmesinde yol gösterici olabilecektir. Bu sayede araştırmacılar bütüncül bir bakışla alana hâkim olacak ve özgün bir çalışma yapma imkânı bulabilecektir. Ayrıca hutbeleri konu edinen lisansüstü tezlere yönelik ortaya konan tespitler, hem bu süreçten sonra yapılacak yeni araştırmalara kaynaklık edecek hem de politika yapıcılara rehberlik edecek bir özelliğe sahip olacaktır.

5 Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Strateji Geliştirme Başkanlığı” (Erişim : 05.06.2023). İstatistikler, (Erişim: 21.10.2023)

6 İslam Can, “Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği”, *SEFAD* 38 (2017), 507-532.

1.3. Sınırlılıklar

Bu çalışma, Eylül 2023 itibari ile YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanına kayıtlı ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanarak yayımlanan hutbeleri konu edinen 37 adet lisansüstü çalışma ile sınırlıdır. Erişime açık olmayan 2 adet çalışma⁷ kapsam dışı tutulmuştur. Hutbeleri konu edinen genel çalışmalar diyanet işleri başkanlığınca yayımlanan hutbeleri konu edinmediğinden değerlendirmeye alınmamıştır. Bu çalışmada ilgili tezlerin künye bilgileri, konu yönelimleri ve tercih edilen araştırma ve veri elde etme yöntemleri analiz edilmiştir. Tezlerin içeriğine dair değerlendirmeler kapsam dışı tutulmuştur.

1.4. Yöntem

Betimsel çalışmalarda belirlenen konu hakkında yapılan bütün çalışmalar incelenerek bunların konu yönelimleri ve sonuçları tanımlayıcı bir bakış açısıyla ele alınarak değerlendirilmektedir. Belirlenen konu dahilinde yapılan, birbirinden bağımsız çalışmalar incelenerek sistematik bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu sayede ilgili alanda çalışma yapan veya yapmak isteyen araştırmacılara genel durumu görme ve yapılacak çalışmayı buna göre şekillendirme imkânı sunmaktadır.⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yayımlanan hutbelerle ilgili lisansüstü çalışmaları konu edinen bu çalışma betimsel bir çalışmadır. Yapılan betimsel araştırmada araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde bir olgunun geçmişte veya mevcut durumda nasıl olduğu betimlenmektedir. Tarama modelinde araştırılan evrenle ilgili genel bir yargıya ulaşabilmek adına evrenin tümü veya evreni temsil edecek bir örneklem grubu merkeze alınarak tarama yapılmaktadır.⁹ Bu kapsamda örneklem olarak yapılan çalışmaların tamamı örneklem olarak alınmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Cuma ve bayram namazlarında irad edilmek üzere yayımlanan hutbelerle ilgili lisansüstü araştırmaların tespitinde YÖK Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında "Hutbe", "Hutbeler", "Cuma Hutbesi", "Hatip", "Bayram Hutbesi", "Diyanet" kavramları ile basit ve ayrıntılı tarama yapılmıştır. Bu taramalarda doğrudan hutbelerle ilgili otuz beş adet Türkçe ve iki adet İngilizce araştırmaya ulaşılmıştır. Erişime açık olmayan 2 lisansüstü çalışma¹⁰ kapsam dışı tutulmuştur. İlgili araştırmalardan sadece 3'ü doktora düzeyidir. Diğer araştırmalar ise yüksek lisans çalışmasıdır.

Araştırmanın sağlıklı bir zemine oturabilmesi için öncelikli olarak inceleme kriterleri ve hangi kategorilerin inceleneceği belirlenmiştir. Söz konusu tezler bu kriterler ve kategoriler dikkate alınarak incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmamızda belli temalar oluşturulmuş ve tezler bu temalar bağlamında betimlenmiştir. Öncelikle tezlerin künye bilgileri, konu yönelimleri, evren ve örneklem seçimleri, kullanılan veri toplama araçları ve analiz yöntemleri tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, tablolaştırılarak yorumlanmış ve ilgili bölümlere yönelik bazı tespitler ya-

7 Ümran Deniz, T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayınladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrîci ve Tahlîli (1995-2000) yılları) (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).; Yunus Emre Gördük, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbeler* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

8 Eser Ültay, Hakan Akyurt, Neslihan Ültay, "Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10 (2021), 188-201.

9 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2002). s.77.

10 Deniz, T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayınladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrîci ve Tahlîli (1995-2000) yılları); Gördük, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbeler*

pılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde tezlerin bilimsel araştırma kriterlerine uygunluğu, içerik düzeni ve sınırlılıklar bölümünde değindiğimiz ilgili bölümlere dair bulgular bağlamında birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Yine çalışmalarda görülen bazı eksik yönler belirtilmiş ve muhtemel çalışmalar için bazı önerilerle çalışma sonlandırılmıştır.

2. Bulgular ve Yorumları

2.1. Tezlerin Künye Bilgileri

2.1.1. Tezlerin Yapıldığı Üniversiteler ve Yılları

Tablo 1 Tezlerin Yapıldığı Üniversiteler	
Yapıldığı Üniversite	Sayı
Ankara Üniversitesi	2
Boğaziçi Üniversitesi	2
Bursa Uludağ Üniversitesi	1
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	1
Dicle Üniversitesi	2
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1
Gaziantep Üniversitesi	2
Gazi Üniversitesi	2
Giresun Üniversitesi	1
Hitit Üniversitesi	1
İnönü Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	1
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	1
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	2
Kayseri Erciyes Üniversitesi	2
Kilis 7 Aralık Üniversitesi	1
Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi	1
Marmara Üniversitesi	1
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	1
Sabancı Üniversitesi	1
Sakarya Üniversitesi	2
Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi	2
Selçuk Üniversitesi	2
Şanlıurfa Harran Üniversitesi	2
Şırnak Üniversitesi	1
Yıldız Teknik Üniversitesi	1
Toplam	37

Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışmalar 26 farklı üniversite bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu

durum hutbelerle ilgili yapılan araştırmalara farklı üniversitelerin ilgisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Tablo 2 Tezlerin Yapıldığı Yıllar	
Yapıldığı yıl	Sayı
1995	1
1996	1
2001	1
2002	1
2006	1
2007	1
2008	1
2009	1
2011	1
2012	1
2013	2
2014	2
2015	2
2016	2
2019	12
2021	4
2022	3
Toplam	37

Tablo 2'de yer alan veriler, hutbelerle ilgili araştırmaların ağırlıklı olarak 2019 yılında yapıldığını göstermektedir. Burada, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan ve camilerde irad edilen hutbelerle ilgili lisansüstü araştırmaların geçmiş dönemde yapılan tezlere yeteri kadar konu olmaması düşündürücü bir durumdur. 2019 yılında 12 adet araştırmanın yapılmış olması ise önemli bir gelişmedir. Ancak 2020 yılında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu durumun covid-19 pandemisinin etkisiyle olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmaların olduğu görülmektedir. Fakat 2019 yılındaki çalışmalara kıyasla hutbelerle ilgili araştırmalara ilginin azaldığını söylemek mümkündür. Ancak 2019 yılındaki çalışma sayısı önceki ve sonraki yıllara göre çalışma sayılarındaki yükseklik dikkat çekmektedir.

2.1.2 Tezlerin Yapıldığı Anabilim ve Bilim Dallarının Durumu

Tablo 3 Tezlerin Yapıldığı Bölümler				
Anabilim Dalı	Bilim Dalı	Y. Lisans	Doktora	Toplamı
Felsefe ve Din Bilimleri	-	6	-	6
Felsefe ve Din Bilimleri	Din Eğitimi	2	-	2
İDKAB Eğitimi Ana Bilim Dalı	-	2	-	2
Gazetecilik Anabilim Dalı	Gazetecilik	1	-	1
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı	-	-	1	1
İslam Ekonomisi ve Finansı	-	1	-	1
İlahiyat Anabilim Dalı	Hadis	1	-	1
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı	-	-	1	1
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Siyaset Bilimi	-	1	1
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	-	3	-	3
Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Sosyoloji	-	1	-	1
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	Hadis Bilim Dalı	8	-	8
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	-	6	-	6
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	1	-	1
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	1	-	1
Toplam		34	3	37

Tablo 3 incelendiğinde çalışmaların 33 adetinin yüksek lisans çalışması olduğu ve sadece 3 çalışmanın doktora düzeyinde yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmaların çeşitli alanlarda yapıldığını söylemek mümkündür. Din Eğitimi alanında yapılan çalışmalara baktığımızda Felsefe ve Din Bilimleri ve Din Eğitimi alanında 7 ve İDKAB Ana Bilim Dalı'nda yapılan 2 çalışma dikkat çekmektedir. Geriye kalan 29 çalışma ise farklı bölümlerde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanı ise Temel İslam Bilimleri alanında yapılan 14 çalışmadır. Bu çalışmaların 8 tanesinin Hadis alanında hayata geçirildiği görülmektedir. Bu alandaki 9 çalışma ise Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı tezi olarak kabul edilmiştir. Bu tezlerin de Hadis Bilim Dalında yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Siyaset Bilimi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarında 2'şer, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Gazetecilik Bilim Dalı, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ve İslam Ekonomisi alanlarında 1'er çalışma görülmektedir. Doktora düzeyi çalışmaların ise Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi ve Halkla İlişkiler alanında gerçekleşmiş olması bir diğer dikkat çekici durumdur. Din Eğitimi Bilim Dalında doktora düzeyi çalışma yapılmamış olması önemli bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Yaygın din eğitimi açısından oldukça geniş kitlelere hitap eden "Merkezî Hutbe" uygulamasının lisansüstü araştırmalara daha fazla konu edilmesi önemli bir ihtiyaç olarak göze çarpmaktadır.

2.1.3. Hutbelerle İlgili Lisansüstü Çalışmaların Konu Yönelimleri

Bir çalışmanın başlangıç noktası, araştırmanın temel probleminin belirlenmesidir. Araştırmadan beklenenin elde edilebilmesi için araştırmacının öncelikle ne yapmak istediğini belirlemesi gerekmektedir.¹¹ Bu bağlamda araştırmanın temel problemi ve bununla ilgili alt problemlerinin tespiti ve çalışmada bunların ifade edilmesi çalışmanın sınırlarını netleştireceği için oldukça önemlidir. Temel problemin belirlenmesi, araştırmanın diğer aşamalarına da ışık tutacağından araştırmacıya yol gösterecektir. Ayrıca elde edilecek bulguları yorumlama ve bulgulardan hareketle sağlıklı çıkarımlar yapma imkanı sunacaktır.¹² Lisansüstü çalışmaların konu yönelimlerinin tespiti, yapılması muhtemel araştırmaların seyrini belirlemek adına önemli bir katkı sunacaktır. Hutbelerle ilgili incelediğimiz lisansüstü çalışmaların konu yönelimleri belli temalarda toplanmıştır. Bu araştırmalardaki konu yönelimleri şu şekildedir;

Tablo 4 Hutbelerde Kullanılan Hadislerin Tahricine Yönelik Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Osman Arar	2007-2011 Yılları Arasında Çorum İl Müftülüğü Din Görevlilerince Hazırlanan Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici
Ahmet Aslantaş	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tenkidi (2001-2005)
Emrullah Şin	Hakkâri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tahlili (2015-2016)
Mevlüt Şahiner	Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tahlili (2006-2010)
Yusuf Ay	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)
Tahir Erçin	Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde Geçen İhtilafı Haberler (1980-1990)
Mehmet Sırrı Şık	Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2008-2011 Yıllarında Hutbelerde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi: Diyarbakır-Batman ve Mardin İlleri
Ümran Deniz	T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici ve Tahlili (1995-2000 yılları)
Fevziye İncedal	Diyanet İşleri Başkanlığının Yayımladığı Hutbelerde Yer Alan Hadislerin Tahric ve Değerlendirilmesi (2015-2018 Yılları)
Emine Şefika Özen	2019-2020 Yılları Arasında Cuma Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi

Tablo 4'te verilen çalışmalar, çeşitli dönemlerde ve farklı bölgelerde yayımlanmış ve camilerde irad olunmuş hutbelerde kullanılan hadislerin tahricine yöneliktir. Tahric, bir eser veya belgede kullanılan ve Hz. Muhammed (sav)'e isnad edilen hadislerin temel kaynaklardaki yerini göstermek, bu hadislerin isnat ve sıhhat açısından durumunu tespit etmek için yapılan çalışmadır.¹³ Söz konusu 10 çalışma bu bağlamda yapılmıştır. Farklı yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığınca yayımlanan ve camilerde irad olunan hutbe metinleri incelenerek bu metinlerde kullanılan hadislerin tahrici yapılmıştır.

11 Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 37.

12 Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 37.

13 Tuncay Başoğlu, "Tahric", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010). Cilt 39/420-422.

Tablo 5 Din-Toplum İlişkisine Yönelik Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
İsmail Celfin	Din ve Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği
Nurettin Ürün	Erken Cumhuriyet Döneminde Dinin Merkezleşmesine Bir Örnek: Cuma Hutbeleri
Mehmet Suna	Günümüz Cuma Hutbelerinin Toplumu Eğitmedeki Etkileri
Muhammet Döner	Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü
Yunus Emre Gördük	Yaygın Din Eğitiminde Hutbeler

Tablo 5, hutbelerin din-toplum ilişkisindeki rolünü ortaya koymaya çalışan tezleri göstermektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar dinin topluma sunulmuş şeklini göstermesi ve yine insanlar üzerindeki etkisini hutbeler üzerinden okumaya çalışması bakımında önemlidir. Din toplum ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimiz bu çalışmalarda, hutbelerin asli fonksiyonu olan dini konularda halkın bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi konu edilmiştir. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır; hutbelerin topluma yönelik yansımaları daha derinlemesine ve doktora düzeyinde çalışılması gereken bir alan olarak görülmelidir. Çünkü yapılan tezlerin tamamı yüksek lisans düzeyindedir.

Tablo 6 Din-Siyaset İlişkisine Yönelik Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Ceren Kenar	Bargaining Between Islam And Kemalism: An Investigation Of Official Islam Through Friday Sermons (İslam Ve Kemalizm Arasında Bir Müzakere Cuma Hutbeleri Üzerinden Resmi İslama Bir Bakış)
Muhammet Habib Saçmalı	Compliance And Negotiation: The Role Of Turkish Diyanet In The Production Of Friday Khutbas (Rıza Ve Müzakere Cuma Hutbelerinin Yazımında Diyanet'inolü)
Mehmet Talha Paşa-oğlu	Din-Siyaset İlişkisinin Kurumsallaşması: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği
Ömer Akalın	The Change In Official Islam In Turkey: An Analysis Of Friday Sermons Published By The Presidency Of Religious Affairs (Türkiye'de Resmi İslam'ın Değişimi Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbeler Üzerine Bir İnceleme)
Deniz Parlak	Türkiye'de Laikliğin Oluşum Sürecinde Camiler 1923-46
Sinan Sarı	Teolojik Siyasa: Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı Söylemlerinde Carl Schmitt Terminolojisi
Asuman Banu Hülür	İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri
Halil Arslan	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği
Melih Kölük	Siyasal İktidar ve Bireyin Karşılıklı Yeniden Üretimi Cuma Hutbeleri Örneği
Ünal Çakır	Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi İçtimai, Siyasi ve İktisadi Olayların Hutbeye Yansımaları; Devletin Minberden Seslenişi

Tablo 6, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi bir hizmet kurumu olarak ele alındığı ve devletin resmî ideolojisi bağlamında yürüttüğü din hizmetlerine yönelik çalışmaların fikri arka planını göstermeye veya okumaya çalışan çalışmaları göstermektedir. Bu çalışmalarda devletin resmî ideolojisi, din siyaset ilişkisi, cuma hutbelerinin hazırlanışı sürecinde siyasi arka planın

izleri, resmî İslam algısı, Diyanet'in kullandığı terminolojinin analizi, inançlara yönelik ideolojik söylem olarak hutbeler ve Diyanet'in din algısını hutbeler üzerinden ortaya koymaya yönelik konu alanları vardır. Hutbelerle ilgili yapılan doktora düzeyindeki çalışmalar din-siyaset bağlamında yapılmıştır.¹⁴ Bu çalışmalar siyaset bilimi, Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi, kamu yönetimi ve halkla ilişkiler bölümlerinde yapılması ise ayrıca dikkat çekici bir durumdur. Hutbeler, Din Eğitimi veya Yaygın Din Eğitimi bağlamında doktora düzeyinde yapılan bir çalışmaya konu edilmemiştir.

Tablo 7 İslam İktisadına Yönelik Çalışma	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Ali İhsan Er	Hutbelerdeki İslam İktisadı İle İlgili Söylemlerin Tahlili: İstanbul İli Örneği (2001-2018)

Tablo 7'de verilen çalışma, 2001-2018 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan Cuma hutbelerinde İslam iktisadı ile ilgili kullanılan kavramların tahlilini yapmayı ve bu kavramların kullanımına yönelik problemleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında hutbelere konu edilen kavramların; zekât, israf, cimrilik, cömertlik, rüşvet ve yolsuzluk, tutumluluk ve paylaşma, sadaka, infak, ticaret ahlakı, karz-ı hasen, çalışmanın önemi, helal kazanç, bilinçli tüketim, işçi ve işveren ilişkileri, çalışanın sosyal güvenliği, ülkeyi kalkındırmak, türk lirası milli itibarımızdır, tüketicinin korunması ve faiz kavramları olduğu tespit edilmiştir. Yine çalışmada güncel iktisadi meselelere dair çözüm önerilerine yer verilmediğine ve hutbelerin toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹⁵

Tablo 8 Hutbelerin Tahliline Yönelik Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Mücahit Karahan	2015-2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi
Ahmet Vural	2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)

Tablo 8'da verilen çalışma, hutbelerin içeriğine yönelik bir incelemedir Bu bağlamda hutbelerde okunan âyet ve hadislerin konuya uygunluğu, hutbelerde verilen atıf kaynaklarının doğruluğu, hutbelerin dînî, resmî, özel gün ve haftalarla uyumu, dil bilgisi, üslup ve anlatımı irdelenmektedir. Çalışmada aynı zamanda hutbelerin hazırlanışından sunumuna kadar geçen süreçte gözlemlenen eksiklikler ortaya konmakta ve bunlarla ilgili bazı değerlendirmeler yapılmaktadır.

14 Mehmet Talha Paşaoğlu, *Din-Siyaset İlişkisinin Kurumsallaşması: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Deniz Parlak, *Türkiye'de Laikliğin Oluşum Sürecinde Camiler 1923-46* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Hülür, *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri*.

15 Ali İhsan Er, *Hutbelerdeki İslam İktisadı İle İlgili Söylemlerin Tahlili: İstanbul İli Örneği (2001-2018)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). 121-124.

Tablo 9 Hutbelerde Tasavvuf Algısına Yönelik Çalışma	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Şule Çakır	Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Algısı (1980-2017)

Tablo 9'da hutbeler üzerinden Diyanet İşleri Başkanlığının tasavvuf algısını ortaya koymayı amaçlayan bir tahlil çalışması verilmiştir. Bu çalışma ile hutbelerin tahlil edilerek DİB tasavvuf algısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, hutbelerde tasavvuf kültüründen zaman zaman istifade edildiği, tasavvufla ilgili etraflı ve derinlikli bilgilerin yer almadığı, kullanılan kavramların dar anlamlarıyla yetinildiği, alıntı olarak verilen şiir ve sözlerin kime ait olduğundan bahsedilmediği, tasavvuf kültüründen ve kaynaklarından yararlanılmasına rağmen bu alıntıların referans olarak gösterilmediği ifade edilmektedir. Diyanet'in hutbelerde tasavvufa karşı doğru bir tavır almadığı ve gerektiğinde tasavvufun etkisinden yararlandığı ifade edilmektedir.¹⁶

Tablo 10 Dini Tebliğ ve İletişimde Hutbenin Yeri ve Önemine Yönelik Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Kasım Kocaman	Dini İletişimde Hutbe
Yusuf Taşan	Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı

Tablo 10, hutbelerin iletişim yönünü inceleyen ve dini iletişim aracı olarak hutbeleri konu edinen çalışmaları göstermektedir. Dini tebliğ bağlamında hutbelerin önemi ve yerine dair açıklamaların yanı sıra Hz. Peygamber'in hutbe sunumundaki örnekliliği ortaya konmaktadır. Bu alana yönelik derinlemesine ve ayrıntılı çalışmaların yapılması bir ihtiyaç olarak ifade edilebilir. Çünkü hutbeler, dini tebliğ ve dini iletişim aracı olarak önemli imkanları olan ve ciddi fırsatlar sunabilecek bir iletişim unsurudur.

Tablo 11 Hutbelerin Tefsir İlmi Açısından Tahliline Yönelik Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Ahmet Ercan	Diyanet İşleri Başkanlığının 2017 Yılında Yayımladığı Cuma Hutbelerinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili
Hasan Basri Karademir	Hutbelerde Okunan Ayetlerin Bağlamsal Yönden Tahlili
Cuma Ali Deniz	Hutbelerde Ayet Kullanımı ile İlgili Problemler Ve Öneriler (Diyanet İşleri Başkanlığı 2016-2018 Hutbeler Özelinde)

Tablo 11'de verilen çalışmalarda, hutbelerin konuları ile kullanılan ayetlerin uygunluğu değerlendirilmiştir. Ayrıca bu hutbelerde kullanılan ayetlere verilen mealler ve ilgili ayetlere dair yorumlar tefsir kaynakları ile karşılaştırılmıştır. Bu sayede hutbelerin tefsir ilmi bağlamında içeriğinin niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

16 Şule Çakır, *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Algısı (1980-2017)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). 130-133.

Tablo 12 Hutbelerle İlgili Diğer Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Mehmet Gülnar	Gazete ve Cuma Hutbesi Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması
Elvan Ecem İşal	Pierre Bourdieu Kavramları Üzerinden Cuma Hutbelerinin Analizi

Tablo 12'te verilen çalışmalardan ilki, gazete ve cuma hutbelerinin gündemlerinde öncelikli olarak hangi konuları tercih ettikleri ve bunlar arasında bir örtüşme olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Diğer çalışmada ise Pierre Bourdieu kavramları üzerinden, toplumun değişiminde önemli bir etken olan dinin toplumsal alanlarla ilişkisi cuma hutbeleri üzerinden analiz edilmektedir. Bu bağlamda DİB Cuma hutbeleri üzerinden toplumsal alanları nasıl etkilediği ve bu alanlar arasındaki çatışmalardan ne ölçüde etkilendiği tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 13 Hutbelerin Din Eğitimi Açısından Ele Alındığı Çalışmalar	
Çalışmayı Yapan	Çalışma Künyesi
Mehmet Yaşar	Günümüz Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 13'te verilen çalışmada Cuma hutbelerinin din eğitimi açısından değerlendirilmesi konu edilmiştir. Bu çalışmada hutbe metinleri dil, verilen dini bilgilerin doğruluğu, kullanılan üslubun dindeki bazı ölçülere uygunluğu, olayları yorumlamadaki doğruluğu, cemaatin seviyesine uygunluğu, konunun güncelliği, metnin niteliği ve hutbelerde hedef davranışların vurgulanıp vurgulanmadığı vb. açılardan ele alınmıştır. Ayrıca hutbe irad eden hatiplerin niteliklerine dair tespitler yapılmıştır.

2.1.4. Çalışmalarda Tercih Edilen Araştırma Yöntemleri

Tablo 14 Çalışmalarda Tercih Edilen Araştırma Yöntemleri				
Çalışma Künyesi Nicel	Çalışma Künyesi	Çalışmalarda Tercih Edilen Araştırma Yöntemi		
		Nicel	Nitel	Karma
Mehmet Talha Paşaoğlu	Din-Siyaset ilişkisinin Kurumsallaşması: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği		X	
Deniz Parlak	Türkiye'de Laikliğin Oluşum Sürecinde Camiler 1923-46		X	
Asuman Banu Hülür	İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri		X	
Osman Arar	2007-2011 Yılları Arasında Çorum İl Müftülüğü Din Görevlilerince Hazırlanan Hutbelerdeki Hadislerin Tahrîci		X	

Ahmet Vural	2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)		X	
Muhammet Habib Saçmalı	Compliance And Negotiation: The Role Of Turkish Diyanet In The Production Of Friday Khutbas		X	
Şule Çakır	Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Algısı (1980-2017)		X	
İsmail Celfin	Din ve Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği	X		
Kasım Kocaman	Dini İletişimde Hutbe		X	
Yusuf Taşan	Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı		X	
Tahir Erçin	Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde Geçen İhtilafı Haberler (1980-1990)		X	
Ahmet Aslantaş	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tenkidi (2001-2005)		X	
Halil Arslan	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği		X	
Ahmet Ercan	Diyanet İşleri Başkanlığının 2017 Yılında Yayımladığı Cuma Hutbelerinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili		X	
Nurettin Ürün	Erken Cumhuriyet Döneminde Dinin Merkezileşmesine Bir Örnek: Cuma Hutbeleri		X	
Mehmet Gülnar	Gazete ve Cuma Hutbesi Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması			X
Mehmet Sırrı Şık	Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2008-2011 Yıllarında Hutbelerde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi: Diyarbakır-Batman ve Mardin İlleri		X	
Mehmet Suna	Günümüz Cuma Hutbelerinin Toplumu Eğitimdeki Etkileri	X		
Mehmet Yaşar	Günümüz Hutbelerinin Din Eğitimi açısından Değerlendirilmesi		x	
Emrullah Şin	Hakkâri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tahlili (2015-2016)		X	
Ali İhsan Er	Hutbelerdeki İslam İktisadı İle İlgili Söylemlerin Tahlili: İstanbul İli Örneği (2001-2018)		X	
Elvan Ecem İshal	Pierre Bourdieu Kavramları Üzerinden Cuma Hutbelerinin Analizi		X	
Sinan Sarı	Teolojik Siyasa: Türkiyede Diyanet İşleri Başkanlığı Söylemlerinde Carl Schmitt Terminolojisi		X	
Ömer Akalın	The Change In Official Islam In Turkey: An Analysis Of Friday Sermons Published By The Presidency Of Religious Affairs		X	

Ceren Kenar	Bargaining Between Islam And Kemalism: An Investigation Of Official İslam Through Friday Sermons		X	
Muhammet Döner	Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü	X		
Mevlüt Şahiner	Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tahlili (2006-2010)		X	
Yusuf Ay	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)		X	
Mücahit Karahan	2015-2019 Yılları Arasındaki Diyanet Hutbelerinin İçerik Analizi		X	
Emine Şefika Özen	2019-2020 Yılları Arasında Cuma Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi		X	
Melih Kölük	Siyasal İktidar ve Bireyin Karşılıklı Yeniden Üretimi Cuma Hutbeleri Örneği		X	
Fevziye İncedal	Diyanet İşleri Başkanlığının Yayımladığı Hutbelerde Yer Alan Hadislerin Tahric ve Değerlendirilmesi (2015-2018 Yılları)		X	
Cuma Ali Deniz	Hutbelerde Ayet Kullanımı İle İlgili Problemler Ve Öneriler (Diyanet İşleri Başkanlığı 2016-2018 Hutbeler Özelinde)		X	
Hasan Basri Karademir	Hutbelerde Okunan Ayetlerin Bağlamsal Yönden Tahlili		X	
Ünal Çakır	Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi İçtimai, Siyasi ve İktisadi Olayların Hutbeye Yansımaları; Devletin Minberden Seslenişi		X	

Tablo 14'te verilen bilgiler doğrultusunda hutbelerle ilgili çalışmalardan sadece 3 tanesinin nicel, 1 tane çalışmanın karma desenli ve geriye kalan 34 çalışmanın ise nitel araştırma olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu nitel çalışmaların çoğunluğunu ise hutbe metinlerinin çeşitli açılardan analizi oluşturmaktadır. Karma yöntem kullanılarak yapılan bir çalışmanın olması ise oldukça dikkat çekicidir. Karma desenli çalışmaların artması hutbelerle ilgili süreçlerin ve bu süreçlerden etkilenen veya hutbe süreçlerini etkileyen tarafların durumunun ortaya konması adına oldukça yararlı olacaktır.

Sonuç

1. Hutbeleri konu edinen araştırmaların çeşitli üniversitelerde yapıldığı görülmektedir. Ancak yapılan sınırlı sayıdaki çalışmanın artırılması ve diğer üniversitelerde ve farklı bilim dalları bünyesinde çeşitli açılardan ele alınması gerektiği düşünülmektedir.
2. Hutbelerle ilgili çalışmaların özellikle 2019 yılı öncesi çok az olduğu gözlenmektedir. 2019 yılında yapılan 12 çalışma hutbelere ilginin oldukça arttığını göstermektedir. Hutbelere yönelik yapılan çalışmaları incelediğimiz bu çalışmada değerlendirdiğimiz çalışmaların üçte biri 2019 da yapılmıştır. 2020 yılında herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Yine 2021 de yapılan 4 ve 2022 yılında yapı-

lan 3 çalışma hutbelere ilginin devam ettiğini göstermektedir. Ancak daha nitelikli ve derinlemesine yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu tekrar söylemek gerekmektedir. Hutbeler önemli bir çalışma alanıdır. Zira oldukça geniş bir kitleye hitap eden hutbelerin hem hazırlık ve camilerde irad edilme süreci hem de irad edildikten sonraki süreçlere yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır. Hutbelerle ilgili süreçlerin her bir aşamasının ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Yine hutbelerin toplumsal ve siyasi bağlamda ayrıntılı bir şekilde irdelenmesi gerektiğini de söylemek mümkündür. Bu sayede hutbelerin daha kaliteli hale gelmesine yönelik katkı sağlanabilecektir.

3. Hutbelerle ilgili yapılan çalışmalardan 7 tanesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde yapılmıştır. Din Eğitimi bilim dalına ve İDKAB bilim dalında 2 çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yapılan lisansüstü çalışmalardan 15 tanesi Temel İslam Bilimleri alanında, 6 tanesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanında, Sosyoloji, İslam Ekonomisi ve Finansı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalında, Gazetecilik Anabilim dalı ve Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi alanında 1'er çalışma yapılmıştır.¹⁷
4. Hutbeleri konu edinen araştırmalar incelendiğinde konu eğilimlerinin çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda çalışmalar incelendiğinde;
 - 4.1 Yapılan çalışmaların önemli bir kısmı hadis alanında yapılmıştır. Bu alandaki yığılmanın sebebi hadislerin hutbelerde yoğun bir şekilde kullanılmasıdır. Hadislerin özellikle kaynak açısından değerlendirildiği bu çalışmalar, hutbelerde hadislerin kullanımına yönelik önemli sorunların olduğunu göstermektedir. İlgili çalışmaların bulguları incelendiğinde bu yargıya yönelik birçok tespit görülebilmektedir. Yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Konunun yaygın din eğitimi açısından sınırlı sayıdaki çalışmada ele alınması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.
 - 4.2 Hutbelerle ilgili çalışmalarda tercih edilen önemli bir konu alanı din-toplum ilişkisidir. Hutbelerin doğrudan topluma yönelik bir uygulama olması, bu alana yönelik çalışmaların daha yoğun ve derinlikli olmasını gerektirmektedir. Ancak bu konu alanında yapılan çalışmaların tamamı yüksek lisans düzeyindedir. Sadece 3 çalışma¹⁸ nicel araştırma olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılacak çalışmaların çeşitli boyutlarda ele alınması önemli bir ihtiyaç olarak görünmektedir. Bu konu alanında derinlemesine çalışmaların yapılması hutbelerin topluma yönelik olarak daha nitelikli hale gelmesine katkı sunacaktır.¹⁹
 - 4.3 Hutbelerle ilgili yapılan çalışmalarda önemli bir alan da din-siyaset ilişkisidir. Özellikle 2015 sonrasında merkezi hutbe uygulaması ile bu ilişkinin daha da arttığını söylemek mümkündür. Resmi bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığının siyaset gündemine paralel olarak hutbe konularını ve içeriğini belirlediğini ifade etmek mümkündür.²⁰ Yapılan çalışmalarda bu konuya dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda yapılan 8 çalışmada konu farklı açılardan ele alınmıştır.

17 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 3.

18 İsmail Celfin, *Din ve Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Mehmet Suna, *Günümüz Cuma Hutbelerinin Toplumu Eğitmedeki Etkileri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996); Muhammet Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

19 İlgili çalışmaların künye bilgileri için bkz. Tablo 5.

20 Kasım Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12(63) 2019. 1258-1271.

- Diyanet'in resmî ideoloji bağlamında hutbeler üzerinden nasıl bir konumda olduğuna yönelik yapılan bu çalışmalar, Diyanet'in özelde de hutbelerin din-siyaset ilişkisinde önemli bir ara kurum olduğunu göstermektedir. Çalışmaların bulguları da hutbelerin resmî ideoloji bağlamında ne durumda olduğunu çeşitli açılardan ortaya koymaktadır.²¹
- 4.4 Hutbelerle ilgili yapılan çalışmaların siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji gibi bilim dalları bağlamında ele alınması oldukça dikkat çekicidir. Hutbelerin merkezi olarak belirlenip Türkiye genelinde aynı metnin irad edildiği bir ortamda bu tür çalışmaların artması gerekmektedir. Çünkü hutbe içeriklerinin bu bağlamda irdelenmesi, hutbe metinlerinin niteliği açısından katkı sunacaktır.
- 4.5 Yapılan lisansüstü çalışmalar incelendiğinde, İslam iktisadına yönelik kavramların kullanımını inceleyen tez ile hutbelerdeki tasavvuf algısını ortaya koymaya yönelik çalışma dikkat çekicidir. Bu çalışmalar hutbeler üzerinden Diyanet İşleri Başkanlığının toplumsal hafızanın taze tutulmasını sağlamaya ve İslam'ın iktisat anlayışını ve inanç zenginliğini korumaya yönelik bir amacının da olduğunu göstermektedir. Bu tür çalışmaların çeşitlendirilmesi mümkündür. Çünkü hutbelerdeki gündem, çeşitli açılardan ele alınabilmektedir.
- 4.6 Hutbelerle ilgili yapılan çalışmalarda belli konular bağlamında yapılan tahlil çalışmalarını hutbelerle ilgili genel durumu ortaya koymak adına önemli katkılar olarak ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda yapılan bilimsel çalışmalarda konu alanı olarak seçilenlere baktığımızda ayet ve hadislerin kullanımı ve bunların yorumunu konu edinen çalışmalar oldukça faydalıdır. Ayet ve hadislerin kullanımının oldukça yoğun olduğu hutbelerde, bu ayet ve hadislerin kullanıldığı bağlam ve bu bağlama yönelik yapılan yorumların çeşitli açılardan incelenmesi önemlidir. Özellikle hutbelerde kullanılan ayetlerin yorumlarının tefsir geleneği bağlamında değerlendirilmesi, yorumların sıhhatinin test edilmesine katkı sunmaktadır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde irad olunan hutbelerin toplumun din algısını belirleme ve yönlendirme rolünün ortaya konması bakımından dikkat çekicidir.
- 4.7 İncelediğimiz araştırmalardan bir tanesinin konu alanı olarak diyanet hutbelerinde tasavvuf algısını seçmesi dikkat çekicidir. Hutbelere yönelik bu türden çalışmaların yapılması, hutbelerle ilgili daha derinlemesine bir bakış açısı sunacaktır.
- 4.8 Hutbelere yönelik çalışmalar arasında yer alan ve dini iletişim unsuru olarak hutbelerin durumunu ve dini tebliğde hutbelerin yerine yönelik araştırmalar ile hutbelerin gündemi ile gazete gündemlerini karşılaştıran çalışmalar dikkat çekicidir. Bu tarz öne çıkan belli konular bağlamında hutbelerin irdelendiği çalışmaların çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bu sayede hutbelerin genel durumunu iyileştirmek ve hutbenin sağladığı imkanları doğru ve sağlıklı bir şekilde kullanmak daha mümkün hale gelebilecektir. Bu noktada hutbeleri çeşitli açılardan ele alacak özellikle doktora düzeyi çalışmalara ihtiyaç olduğunu söylemek gerekmektedir.
- 4.9 Araştırmalarda tercih edilen konu yönelimlerinden bir diğeri ise tefsir ilmi açısından hutbelerin tahlil yapılmasıdır. Hutbe konuları ile hutbelerde kullanılan ayetlerin uygunluğunun değerlendirildiği bu çalışmalarda ayrıca ayetlere verilen mealler ve ilgili ayetlere dair yorumlar tefsir kaynakları ile karşılaştırılmaktadır. Bu sayede hutbelerin tefsir ilmi bağlamında içeriğinin niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar, hutbelerdeki ayetlerin doğru bağlamda ve anlamına uygun şekilde kullanılması açısından oldukça önemlidir.

21 İlgili çalışmaların künye bilgileri için bkz. Tablo 6.

- 4.10 Hutbelerin hazırlanışı ile ilgili süreçlere dair 3 adet doktora düzeyinde çalışma yapılmış olması dikkat çekicidir. Bu alana yönelik daha derinlemesine yapılacak doktora düzeyi çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür. Hutbe metinlerinin ortaya çıkışı, metni hazırlayan kişilerin yeterlikleri gibi konuları merkeze alan çalışmalara ihtiyaç vardır.
- 4.11 Hutbeleri, din eğitimi açısından ele alan tek çalışmanın olması çok dikkat çekicidir. Bu çalışmada hutbe metinleri dil, verilen dini bilgilerin doğruluğu, kullanılan üslubun dindeki bazı ölçülere uygunluğu, olayları yorumlamadaki doğruluğu, cemaatin seviyesine uygunluğu, konunun güncelliği, metnin niteliği ve hutbelerde hedef davranışların vurgulanıp vurgulanmadığı vb. açılardan ele alınmıştır. Ayrıca hutbe irad eden hatiplerin niteliklerine dair tespitler yapılmıştır. Bu türden hutbelerin din eğitimi bilimi bağlamında ele alındığı araştırmaların artırılması gerektiğini söylemek mümkündür. Bir eğitim aracı olan hutbelerin, din eğitimi bilimine konu edilmesi önem arz etmektedir.
5. Hutbelerle ilgili yapılacak alan araştırmalarına ihtiyaç vardır. Hutbelere dair sınırlı sayıdaki çalışmaların çeşitlendirilmesi ve nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı derinlemesine araştırmaların yapılması gerekmektedir.
6. Hutbeleri konu edinen çalışmaların tamamına yakını nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde ise yöntem başlığında çalışmanın yöntemine değinilmediği bazı çalışmaların ise yöntem başlığı içermediği görülmektedir. Yapılacak çalışmalarda yöntemin net bir şekilde ortaya konması hem çalışmanın kalitesini artırması hem de elde edilen bulguların sağlıklı şekilde analiz edilmesine sunacağı katkı açısından önemlidir.
7. Hutbeler, geniş kitlelere ulaşma imkânı sunan yaygın din eğitiminin önemli bir aracı konumundadır. Bu açıdan hutbelerin bir eğitim aracı olarak, daha nitelikli hale gelmesi, amacına daha iyi ulaşması bakımından din eğitimi bağlamında ele alınmasının çok önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira hutbelerin yaygın din eğitimi bağlamında sunduğu imkanların en iyi şekilde değerlendirilmesi ve eğitim aracı olarak niteliğinin artırılması için bilimsel çalışmalara konu edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Başoğlu, Tuncay. "Tahric". *Tahric*. 39/420-422. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Can, İslam. "Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği". *SEFAD* 1/38 (2017), 507-532.
- Celfin, İsmail. *Din ve Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Çakır, Şule. *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Algısı (1980-2017)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Deniz, Ümran. *T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayınladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrîci ve Tahlîli (1995-2000 yılları)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hutbenin Mahiyeti ve Önemi”. Erişim 04 Mayıs 2018. <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/detay/65/hutbenin-mahiyeti-ve%C3%B6nemi>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “İstatistikler”. Erişim 21 Ekim 2023. <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>.
- DİB, KGHK, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, (Kanun No. 633). Resmi Gazete Sayı 12038(02/07/1965). Erişim:21.10.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.633.pdf>
- Doğan, Recai. “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (1998). 5-51.
- Döner, Muhammet. *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Er, Ali İhsan. *Hutbelerdeki İslam İktisadı ile İlgili Söylemlerin Tahlili: İstanbul İli Örneği (2001-2018)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Göküş, Şeref. “Din Görevlilerinin Örgütsel Güven Düzeyleri ile Mesleki Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, IX/2 (2019), 285-309.
- Göküş, Şeref vd. “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hutbe Tartışmaları ve Ali Vahid Üryanizade’nin “Türkçe Hutbeler” Adlı Kitabı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2021). 130-163.
- Göküş, Şeref. “Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Çocuk ve Çocuk Eğitimi (2010-2015)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II*, Ed. Osman Köse, 1345-1353. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Gördük, Yunus Emre. *Yaygın Din Eğitiminde Hutbeler* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Hülür, Asuman Banu. *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Karataş, Meryem. “Yaygın Din Eğitimine Katkısı Açısından Camiler”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 4/1 (2022), 1-21.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yay., 2. Basım, 2002.
- Kocaman, Kasım. “Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12(63) 2019. 1258-1271.

Kocaman, Kasım. “Türkiye’de Din Hizmetleri Bağlamında Yüksek Din Öğretiminde Mesleki Uygulama”, *Turkish Studies*, 14/4 (2019), 2525-2529.

Özpolat, Abdullah. “Hutbelerde Söylem Değişimi-Diyanet Hutbeleri Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014), 662-680.

Parlak, Deniz. *Türkiye’de Laikliğin Oluşum Sürecinde Camiler 1923-46*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Paşaoğlu, Mehmet Talha. *Din-Siyaset İlişkisinin Kurumsallaşması: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Suna, Mehmet. *Günümüz Cuma Hutbelerinin Toplumu Eğitimdeki Etkileri*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Ültay, Eser vd. “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10 (2021), 188-201.

İslam Hukukunda Recm Cezasının Sübûtu Üzerine Bir Değerlendirme

Muhammed KEY*

Dr. Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/Türkiye

E-mail: muhammed_key@hotmail.com

ORCID: 0009-0005-2592-129X

ROR: 007x4cq57

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14 Ekim 2023

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2023

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2023

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Öz

Fıkıh ve hadis kaynaklarının “Kitabü'l-hudûd” başlığı altında ele alınan Recm cezası, İslam ceza hukukunun önemli konularından biridir. Bu çalışmada recmin sübûtu bağlamında recm cezasına yaklaşımlar ve söz konusu yaklaşımların metotları incelenmektedir. Recm cezasının sübûtu Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve tarihsel süreç içerisinde Müslümanların fiilî uygulamaları ekseninde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bazı âlimler recm âyeti olarak nitelenen ifadenin varlığını recmin sübûtu açısından yeterli görürken, bazılarına göre ise ilgili ifade ve hadisler, recmin sübûtu açısından yeterli değildir. Burada dikkat çeken, söz konusu uygulamanın İslam tarihinde birçok kez vuku bulmuş olmasıdır. Nitekim recmin sünnet ile sübûtuyla ifade edilmek istenen de aynı şeydir. Bunun yanı sıra sonraki dönemlerde recm cezasının sübûtu üzerine icmâ oluşması da bu konudaki ihtilafın sona erdiğine işaret etmektedir. Zira icmâ, herhangi bir şer'î hüküm üzerinde müctehidlerin fikir birliğine varması olarak tanımlansa da aynı zamanda hüküm üzerinde bir ihtilafın kalma-
dığına da bir işarettir. Bu bakımdan recm hakkındaki tartışmalara ve diğer ihtilafli meselelere bu minvalde yaklaşmak beraberinde farklı tartışmaları getirmekle birlikte ilk dönem İslam hukukçuları açısından görüş birliğinin bir tezahürü olarak görülebilir. Sünnet ve icmâ ile sabit olduğu vurgulanan recm cezasının sübût ve uygulamasına dair Kur'ân-ı Kerîm'de sarîh veya delalet içerikli bir nas bulunmamaktadır. Ancak recm uygulaması hakkındaki ihtilafın odak noktası durumunda olan ve celde âyeti olarak tabir edilen Nûr suresinin 2. ayeti, recmin nesih veya tahsisini gündeme getirmektedir. Aynı zamanda Nisa suresinin 24 ve 25. âyetlerinde muhsanât lafzına yüklenen anlamlar da recme yaklaşımın seyrini değiştirmektedir. Ayrıca yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'i asıl kabul edip âyetler arası bir değerlendirme yaparak meseleyi açığa kavuşturmak makul bir yaklaşım tarzı olarak görünmemekte ve mesele kısır bir döngüye itilmektedir. Bu sebeple konuyu çevreleyen diğer delil, karine ve emarelerin de göz önünde bulundurulması gerekmekte; bunun yanı sıra akli ön plana çıkaran güncel yaklaşımların şâri'e bazı uygulamaları yakıştıramaması nedeniyle herhangi bir delile dayanmayan çıkarımları da recm cezası ile tartışmaları farklı yerlere taşımaktadır. Bu sebeplerle bu çalışmada recm cezası, Kur'ân ve sünnet perspektifinden bakılarak fıkıh usulü açısından irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Recm Cezası, Muhsan, Gayrı muhsan, Celde, Hür kadınlar, Cariye.

Atıf: Key, Muhammed. “İslam Hukukunda Recm Cezasının Sübûtu Üzerine Bir Değerlendirme”. *AHİF* 1 (Aralık 2023), 21-37.

An Evaluation On The Validity Of The Punishment Of Recm in Islamic Law

Muhammed KEY*

Abstract

The punishment of “Recm”, which is discussed under the title of “Kitab al-hudūd” in fiqh and hadith sources, is one of the important issues of Islamic criminal law. This study examines the approaches to the punishment of recm and the methods of these approaches in the context of the proof of “recm”. The subrogation of the punishment of recm has been tried to be evaluated on the basis of the Holy Qur’an, hadith and the actual practices of Muslims in the historical process. According to some scholars, the existence of the statement characterized as the verse of recm is sufficient for the submission of recm, while according to others, the relevant statements and hadiths are not sufficient for the submission of recm. What is noteworthy here is that the practice in question has occurred many times in Islamic history. As a matter of fact, this is the same thing that is intended to be expressed by the submission of the sunnah. In addition to this, the formation of ijmaa on the validity of the punishment of recitation in later periods indicates that the dispute on this issue has come to an end. Although ijmaa is defined as the consensus of the mujtahids on a Shari’ah ruling, it is also a sign that there is no more disagreement on the ruling. In this respect, approaching the debates on recm and other controversial issues in this manner can be seen as a manifestation of consensus for the early Islamic jurists, although it brings different debates. There is no explicit or evidentiary Qur’anic verse on the authenticity and application of the punishment of stoning, which is emphasized to be fixed by the Sunnah and ijmā’. However, the verse of Jaldah, which is the focal point of the dispute about the application of recitation, brings up the naskh or tahsir of recitation. At the same time, the meanings attributed to the word muhsanāt in verses 24 and 25 of Surah al-Nisa change the course of the approach to stoning. Moreover, accepting the Qur’an as the main source and clarifying the issue by making an evaluation between verses does not seem to be a reasonable approach and the issue is pushed into a vicious circle. For this reason, other evidence, presumptions and indications surrounding the issue should also be taken into consideration; in addition to this, the current approaches that emphasize reason, which are not based on any evidence due to the inability of the Shāri’ah to justify certain practices, carry the discussions on the punishment of recompense to different places. For these reasons, in this study, the punishment of recompense is analysed from the perspective of the Qur’an and the Sunnah in terms of fiqh methodology.

Keywords: Islamic Law, Recm Penalty, Muhsan, Non-Muhsan, Jaldah, Free women, Concubine.

PhD Student, The University of Ankara Yıldırım Beyazıt, Institute For Social Sciences, Ankara/Türkiye

E-mail: muhammed_key@hotmail.com

ORCID: 0009-0005-2592-129X

ROR: 007x4cq57

Article Type: Research Article

Date Received: 14 October 2023

Date Accepted: 23 December 2023

Date Published: 31 December 2023

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledged that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Citation: Key, Muhammed. “İslam Hukukunda Recm Cezasının Sübûtu Üzerine Bir Değerlendirme”. *AHİF* 1 (Aralık 2023), 21-37.

Giriş

Recm cezası, tarih boyunca Müslüman ilim adamlarının gündemini teşkil eden konulardan biri olarak yerini almıştır. Bir yandan ferdi diğer yandan toplumu ilgilendiren recm cezasının varlığına ilişkin olumlu ya da olumsuz görüşleri görmek mümkündür. Kimi âlimler recmin varlığının Kur'ân'da olmayıp, hadislerin bu noktadaki sübûtunun yeterli olamayacağı kanaatini savunurken, kimileri ise ilgili âyetin neshedildiği, Hz. Peygamberden gelen rivâyetlerde ve sahabe uygulamalarında bu cezanın uygulandığına dair bilgilerden hareketle recmin sübûtuna yönelik görüş beyan etmişlerdir. Yine bu cezanın ta'zir türünden sayılacağı dolayısıyla had konusu olarak değerlendirilmeyeceği çağdaş bazı İslam hukukçuları tarafından ifade edilmiştir.

Recm cezasıyla ilgili yaklaşımları incelediğimizde, görüşlerin recmin sübûtu noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. İslam Hukukunun ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnetten müspet ya da menfi hükümler çıkarılması ve sünnette recm uygulamalarının açıkça görülmesi meseleyi içinden çıkılmayan bir noktaya getirmiştir. Bu nedenle recmin sübûtuna yönelik tahliller yaparak tarafların değerlendirmesine ışık tutmaya çalışacağız.

1. Recm Cezasının Kur'ân-ı Kerîm'de Sübûtu Meselesi

Recmin varlığını savunanlara göre, lafzî farklılıklar taşımakla beraber kaynaklarda genellikle “الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة” şeklinde geçen recm âyetinin Hz. Peygamber zamanında bizzat var olduğu daha sonra da hükmünün bâkî kalıp metninin mensûh kılındığı ifade edilmiştir. Hadisler açısından konuyla ilgili rivâyetlerin kısmen zengin olduğu söylenebilir. Uygulama bakımından recm cezasının tarihte farklı dönemlerde uygulanmış olması ise araştırmacıları had veya siyaset-i şer'iyeye bağlamında değerlendirmeye sevk etmiştir. Bu sebeple recm konusunun âyet, hadis ve uygulama bakımından incelenmesi önem arz edecektir.

1.1 Recm Âyeti Olduğu İddia Edilen İbârenin Hükmü

İslam hukukunda recm cezasının sübûtu hususunda ulemanın ihtilafı, lafzî mensûh hükmü bâkî âyet ve sünnet üzerinedir.¹ Kur'ân-ı Kerîm'de recm âyetinin hükmen bâkî ve lafzen mensûh kabul edilişi, mütekaddim bazı hanefî âlimler tarafından tartışılmıştır.² Nitekim Cessâs (ö. 370/981), *el-Fusûl fi'l-Usûl* adlı eserinde tilâvetin mensûh kabul edilmesi için bu neshin Hz. Peygamber zamanıyla sınırlı olduğunu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise bunu caiz görmediğini ifade etmektedir.³ Yine Cessâs recmin âyet olduğu yaklaşımını doğuran rivâyetlerde “Allah'ın indirdiği” ifadesiyle vurgulanmak istenenin recm âyeti olarak anlaşılması gerektiği ve mana ile rivâyette râvîlerin farklı lafızlardan dolayı ilgili ibâreyi âyet olarak anlaması üzerinde durmaktadır.⁴ Serahsî (ö. 483/1090) ise *el-Usûl*'ünde recm âyetinin Allah'ın kitabında olmasından kastedilenin Allah'ın hükmü olduğunu açıklamaktadır. Buna mukabil olarak Mevsîlî (ö. 683/1284), recm âyeti olarak geçen lafzın metninin mensûh ve manasının (hükmünün) bâkî olduğu hususunda icmâ olduğunu söylemektedir.⁵

1 Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân = Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh*, thk. Muhammed Eşref Alî el-Mîlbârî (Medine: y.y., 1423/2003), 2/357, 358.

2 Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl* (Vizâratu'l-Evkâfu'l-Kuveytiyye, 1994), 2/253-260; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-eimme es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, ed. Ebû'l-Vefâ el-Efğânî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1973) 2/78, 79.

3 el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2/253

4 el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2/259, 260.

5 Ebu'l-Fadl 'Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Kahire: Matba'atu'l-Halebî, 1356), 4/84.

Recm âyeti olarak zikri geçen ibârenin Arapça formunda muhtelif versiyonları bulunmaktadır.⁶ Bir ibârenin Kur'ân'da sübût bulması onun lafzen mütevatir oluşuna bağlıdır.⁷ Bu bakımdan ilgili ibârenin lafzen farklılıklar içermesi nedeniyle lafzî mütevatir kabilinden değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber uygulamalarının da vahiy kontrolünde olmasından hareketle recm âyeti olarak geçen ifadenin, ilgili konu ve hükümlerin zihinlerde yerleşmesine yönelik olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁸

Kur'ân'da var olduğu iddia edilen recm âyetinin sübûtu, kaynağı itibariyle farklı açılardan tartışılmıştır. Önemli olan nokta şu ki, söz konusu âyetin Kur'ân'da olduğuna dair kesin bir malumatın olmamasıdır. Bu bakımdan ilgili ibârenin vahiy kaynaklı ve tefsir kabilinden olması,⁹ aslının ise âyet olarak Kur'ân'da yer almadığına dair yaklaşımlardan hareketle nesh kapsamında değerlendirilemeyeceği açıktır.¹⁰ Recm âyeti olarak bilinen sözün recm cezasını kabul edenleri, tilâveti mensûh hükmü baki olarak Kur'ân'da sabit olduğu kanaatine sevk eden husus ise bu cezanın Hz. Peygamber ve sahabe tarafından fiili olarak uygulanması olmuştur.¹¹ Bu bakımdan recm cezasıyla bağlantılı görülen âyetler ve âyetler üzerindeki değerlendirmelerin incelenmesi gerekmektedir.

1.2. Recm Cezasıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Analizi

Kur'ân-ı Kerîm'de recm cezasıyla bağlantılı olan âyetler Nisa ve Nûr surelerinde bulunmaktadır. Konunun ilgili âyetler üzerinde derin tartışmalar içermesi nedeniyle meallerini vermek yerinde olacaktır.

1. “Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.”¹²
2. “Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”¹³
3. “(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza

6 Detaylı bilgi için bkz: Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, (Suûdî Arabistan: Daru'l Muğnî, 2000), “Hudûd”, 16; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, (Mekke: Daru'l Bâz, 1994, 8/211; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, (Kahire: Müessesetü Kurtuba, t.s) 5/132, (No: 21245); Rivayetler toplu halde görmek için bkz. Muhsin Demirci, “Nesh bağlamında Recm Ayeti Sorunu”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 101-119.

7 Demirci, “Nesh Bağlamında Recm Ayeti Sorunu”, 108.

8 Mehmet Boynukalın, *İslam Hukukunda Zina Suçu ve Cezası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 124.

9 Tefsir kabilinden kasıt; “Recm Allah'ın kitabındandır” sözüyle anlaşılan كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ (Sizin üzerinize yazıldı) gibi Allah'ın bir hükmüdür manasında yahut vahy-i gayr-ı metluv şeklinde anlaşılmasıdır. Detaylı bilgi için bk.: el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2/253-260.

10 Boynukalın, *İslam Hukukunda Zina Suçu ve Cezası*, 124.

11 Davut İltaş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 92.

12 Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), en-Nisâ 4/15.

13 en-Nisâ 4/16.

karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁴

4. “Sizden kimin, hür mü’min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü’min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok başılayandır, çok merhamet edendir.”¹⁵
5. “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini (nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü’minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”¹⁶
6. “Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.”¹⁷

Nisa Suresinin 15. âyeti kadınların çirkin fiili halinde ölünceye kadar hapsedilmelerini konu ederken aynı surenin 16. âyeti zina edenlerin incitilmesi ve kınanmasından bahsetmektedir. Bu âyette zina ile ilgili hükümlerin Ubâde b. Sâmî’ten hem celde hem de recm cezasının birlikte zikredildiği rivâyet ile nesh olunduğu bildirilmektedir. Daha sonra celde cezasını içeren âyetin nazil olmasıyla muhsan olmayanlar hakkında celde, muhsan olanlar hakkında da recm cezası hükmünün yerleştiği belirtilmektedir.¹⁸

Yukarıdaki diğer âyetlerde görüş farklılığına sebep olan kısım ihsan “احسان” kavramıdır. Bu kavram iman etme, İslam’a girme, hür olma veya hürriyete kavuşma, evlenme ve iffetli olma gibi anlamlar ihtiva etmektedir.¹⁹ Bu kavramın Nisa 24-25 ve Nûr 4. âyette geçtiği üzere anlamlarının siyak ve sibakına göre değiştiğini görmek mümkündür. Nitekim Neseffî’nin (ö. 1310/710) *Medâriku’t-Tenzil* adlı eserinde Nisa Suresi 24. âyette iki kavramdan birincisi evli kadınlar, ikincisi ise iffetli kadınlar olarak zikredilmektedir.²⁰ Aynı surenin 25. âyetinde ise dört defa aynı kavram geçmekte ve bunlar sırasıyla “Müslüman hür kadınlar, iffetli kadınlar, evlilik yapan kadınlar, hür kadınlar” şeklinde aynı müellifçe tefsir edilmektedir.²¹ Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*’nde Neseffî’nin tefsirindeki tercih edilen anlamın esas alındığı görülmektedir.²²

14 en-Nisâ 4/24.

15 en-Nisâ 4/25.

16 en-Nûr 24/2.

17 en-Nûr 24/4.

18 el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, 3/7, 8; Ebû Bekr Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebcut*, (Beyrut: Dâru’l Ma’rife, 1993), 9/36.

19 Muhammed b. Mukerrem b. Ali Ebu’l-Fadl Cemâluddîn el-Ifrikî İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414) 13/119, 120.

20 Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2017), 1/347-348.

21 en-Neseffî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, 1/349-350.

22 Nisâ Suresi 25. âyetinin meali şu şekildedir: “İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alabilir. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş

Recm cezası üzerine yapılan araştırmalarda ihtilaf noktasının Nisa Suresinin 25. âyetinde dördüncü defa geçen *فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ* ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim âyetin bu kısmına Kurtubî ve Neseî'nin “Hür ve evli olmayan kadınlar” manası verdikleri bilinmektedir. Ayrıca cariyelere uygulanacak cezanın, hür kadınların yarısı olduğuna dair kanaatleri de malumdur.²³

Âyette zikredilen kısım için çağdaş İslam hukukçularından H. Tekin Gökmenoğlu tarafından “Evli hür kadın manası” verildiği görölmektedir.²⁴ Bu bağlamda Gökmenoğlu, Hz. Peygamber döneminden bu zamana kadar görölen recm uygulamalarını dikkate almaksızın, cariyelere uygulanacak cezanın hürlerin cezasının yarısı olmasını delil göstererek evli hür kadınları, Nûr suresi 2. âyetinde geçen “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz” sopa vurun sözünün kapsamına dâhil etmektedir. Bu bakımdan evli ve hür olan kadınlarla bekâr hür kadınlar bir tutularak, celde cezasının muhsan-gayrı muhsan ayırımına bakılmaksızın uygulanacağı belirtilmektedir.²⁵

Evli olan cariyelere celde cezası için karşılaştırmanın ancak evli olan hür kadınlarla yapılması gerektiği görüřü²⁶ önceki dönem âlimlerinin ceza açısından evli olan cariyeyle hür evli olmayan kadınları mukayesesine zıt bir durumdur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, recm cezasını had olarak gören âlimlerin recm uygulamalarını göz ardı etmemeleridir. Bu noktada karşılaştırmanın ancak evli olan hür kadınlarla yapılması gerektiğini ifade eden Gökmenoğlu, recm konusundaki haberlerin şekil itibariyle mütevatir görünse bile sünnet sayılan bir rivâyetle Kur’ân hükmünün ilgasını caiz görmemektedir.²⁷

Zina suçunun cezası olarak Kur’ân’ın kendi içinde evli ve hür Müslümanlara da celde cezası uygulanması gerektiği sonucuna götüren deliller bulunduğunu belirten Hamza Aktan, Nisa Suresi 24. âyetteki “evli kadınlar” ifadesiyle cariyelere uygulanacak yarı cezanın bu şekilde belirleneceğini, recm (ölüm) cezasının bölünemeyeceğini ancak celdenin bölünebileceğini ifade etmiştir. Bu yaklaşıma göre ise “evli ve hür” – “bekâr ve hür” kadınlar arasında ceza açısından bir ayırım bulunmamaktadır.²⁸

2. Recmle İlgili Hadislerin Analizi

2. 1. Recm İle İlgili Hadisler

İslam hukukunda bir mesele hakkında hüküm verebilmek için bir takım delillere ihtiyaç vardır.

yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”. Kaynak için bkz. Kur’an Yolu (Erişim 21 Aralık 2023), en-Nisâ 4/25.

23 en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 1/349-350; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişam Semir el-Buhârî, (Riyad: Daru Âlemi'l Kütüb, 2003), 5/145.

24 Gökmenoğlu, “Kur’an-ı Kerîm’de olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm”, 128.

25 Gökmenoğlu, “Kur’an-ı Kerîm’de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm” 126.

26 Gökmenoğlu, “Kur’an-ı Kerîm’de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm” 126.

27 Gökmenoğlu, “Kur’an-ı Kerîm’de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm” 127. Ayrıca câriye evlenip zina ettiğinde ona uygulanacak haddin, gayr-i muhsan hürlerin cezasının yarısı olan 50 celde (sopa) olduğuna dair icmâ bilgisi mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz. Ebû'l-Velîd Muħammed b. Aħmed b. Muħammed b. Aħmed Kurtubî Endelüsî İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Mukteşid* (Kâhire: Dâru'l-Ĥadîs, 1425/2004), 4, 220.

28 Hamza Aktan, “Recm Cezası Örneğinde Sosyal Değişim Olgusu ve Kur’an”, *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 419.

Bu delillerin en başında ise nas diye ifade edilen Kur'ân ve sünnet gelmektedir. Recm cezasıyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de mensûh olduğu rivâyet edilen lafız, muhsan – gayr-ı muhsan ayrımında yorumu konu olan âyetler ve celde âyeti, üzerinde hüküm verebilmek için hadislerle başvurmamızı zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan kaynaklarda recm cezası çerçevesinde tartışma konusu olan hadisleri zikretmek yerinde olacaktır.

Ubade b. es-Samit'den gelen bir rivâyette; hem celde hem de recm cezası birlikte zikredilmiştir. Söz konusu hadis şöyledir: “Resûlullah ‘Benden öğrenin, benden öğrenin, şüphesiz Allah o kadınlar hakkında bir yol açtı. Evli olan evliyle (zina ederse onlara) yüz sopa ve taşlarla recm (cezası vardır); bekâr, bekârla zina ederse yüz sopa ve bir sene sürgün’ buyurdu.”²⁹

Diğer bir rivâyette ise Hz. Peygamber, “Allah’tan başka ilah olmadığına, benim Allah’ın Resûlu olduğuma şahadet eden Müslüman bir kişinin kanı ancak üç şeyden birisi ile helal olur; zina eden seyyib, cana karşı can ve dinini terk edip cemaatten ayrılan kimse” buyurmaktadır.³⁰

Ebû Hureyre ve Zeyd b. Halid el-Cüheni'den gelen rivâyette ise bekâr erkek için 100 celde ve bir yıl sürgün cezası, kadına itirafı halinde recm cezası uygun görülmüştür. Bahsi geçen rivâyet ise şu şekildedir;

“İki adam, Resûlullah ‘a dâvalarını getirdiler. Birisi:

“Yâ Resûlullah! Aramızda Allah’ın kitabı ile hükmet” dedi. Öbür hasım:

“Evet, ey Allah’ın Resûlü! Aramızda Allah’ın kitabı ile hükmet. Bana da izin ver ben de konuşayım” dedi.

Resûlullah : “Haydi konuş deyince Adam: ‘Oğlum bu adamın yanında ücretli (işçi) idi. Karısı ile zina etti. Bana, oğlumun recmedileceğini söylediler. Ben de, yüz koyun ve bir de câriye vererek oğlum kurtardım. Sonra ilim adamlarına sordum. Onlar, oğluma yüz değnek had ve bir yıl sürgün gerektiğini, sadece onun karısının recmedileceğini söylediler’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Allah’a yemin ederim ki, aramızda, Allah’ın Kitabı ile hükmedeceğim. Koyunların ve cariyen sana geri verilecektir’ buyurdu. Adamın oğluna yüz değnek vurdu ve bir yıl sürgün etti. Üneys el-Eslemî’ye³¹ de, diğerinin karısına gitmesini, eğer itiraf ederse recmetmesini emretti: Kadın itiraf etti, Üneys de recmetti.”³²

Yukarıdaki hadisler, hadis kitaplarının özellikle hadler bölümünde yer almaktadır. Zikredilen rivâyetlerden Hz. Peygamberin hayattayken recm cezasını bizzat uyguladığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu rivâyetlerin çoğunun hadis kitaplarında işlendiği başlıktan hadis âlimlerinin recmi bir had cezası olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

29 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Yasir Hasan, İzzuddîn Dilli, İmad et-Tayyar, (b.y.: Merkezü’r-Risâle, 2015), “Hudûd”, 23; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki (Beyrut: Daru İhyâ’it Tûrasi’l Arabî, ts.), “Hudûd”, 13.

30 Ebu Davud, “Hudûd”, 1; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, (b.y.: Daru Tavki’n Necât, 2001), “Diyat”, 6; Müslim, “Kasame”, 25,26; Dârimî, *es-Sünen*, “Hudûd”, 2.

31 Hz. Peygamberin recm cezası için takip ve soruşturma işini verdiği sahabelidir.

32 Buhârî, “Sulh”, 5, “Eymân ve Nüzûr”, 3; Hudûd”, 30; Ebu Dâvud, “Hudûd”, 25; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*; thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, (b.y.: Daru İhyai’l Kütübi’l Arabî, ts.), “Hudûd”, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/115; Dârimî, “Hudûd”, 12.

2.2. Hz. Peygamber'in Recm Uygulamaları

Mâiz b. Mâlik'in recm cezası,³³ Cüheyneli/Gamidiyeli kadının recmi³⁴ ve iki Yahudi'nin recm³⁵ edildiğinden bahseden hadisler, Hz. Peygamber dönemindeki recm uygulamalarına örnek gösterilmiştir. Söz konusu hadisler, Kütüb-ü Sitte olarak meşhur olan muteber hadis kaynaklarında yer almaktadır. Sened kritiği açısından incelendiğinde Mâiz b. Mâlik olayını ele alan rivâyetlerin geneli sahih veya hasen derecesindedir.³⁶ Yine Gamidiyeli kadının recmi meselesinde nakledilen rivâyetlerin de genel olarak sahih ya da hasen olduğu ifade edilmektedir.³⁷ Ayrıca farklı tariklerde zikredilen kadının “Herhalde sen, Mâiz’i geri çevirdiğin gibi, beni de geri çeviriyorsun, oysa vallahi ben gebeyim” sözleri hadisenin Mâiz b. Mâlik’e uygulanan recmden sonra olduğunu göstermektedir.

İki Yahudi'nin recmedilme meselesinin de sened açısından «sahih» olarak değerlendirildiğini görmek mümkündür.³⁸ İlgili hadisin *Sahih-i Buhârî*, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Ebû Davûd* ve İmam Mâlik'in *el-Muvatta'sında*³⁹ rivâyet edildiği de bilinmektedir.

- 33 Ebu Dâvud, “Hudûd”, 24; Hadise şöyle geçmektedir: Nuaym b. Hezzâl, babasının (Hezzâl)'ın, şöyle dediğini rivayet etmiştir: Mâ'iz b. Mâlik babamın yanında kalan bir yetimdi. Mahalleden bir cariyeye cinsî ilişki kurdu. Babam kendisine: “Resûlullah (s.a)'e git, yaptığını haber ver. Belki senin için (Allah'tan) bağış diler” dedi. Bunu, Mâiz için bir çıkış yolu bulunur umuduyla istemişti. Mâiz, Râsûlullah'a gelip: “Yâ Resûlullah! ben zina ettim. Bana Allah'ın Kitabını (hükümünü) uygula” dedi. Resûlullah ondan yüz çevirdi. Mâiz dönüp tekrar; “Yâ Resûlullah! Ben zina ettim. Bana Allah'ın kitabını (hükümünü) uygula” dedi. Resûlullah yine ondan yüz çevirdi. Ama Mâiz tekrar dönüp: “Yâ Resûlullah! Ben zina ettim. Bana Allah'ın Kitabını uygula dedi.” Nihayet bunu dört kez söyleyince, Resûlullah (s.a): “Sen bunu dört kez söyledin. Kiminle zina ettin?” dedi. Mâiz: “Falan kadınla” Onunla birlikte yattın mı? –Evet. Derin onun derisine değdi mi? –Evet Onunla cinsel ilişkide bulundun mu? –Evet. Bunun üzerine Resûlullah (s.a) recmedilmesini emretti. Mâiz, Harre'ye götürüldü. Recmedilip de (recmedilmeye başlanıp da) taşın acısını hissedince sabredemedi, (recmedildiği yerden) çıkıp kaçtı. Arkadaşları yetişemediği halde Abdulah b. Üneys yetişip, bir deve inciği aldı ona atıp öldürdü. Sonra Resûlullah (s.a)'e geldi ve bunu kendisine haber verdi. Resûlullah (s.a): “Keşke bıraksaydınız. Belki tövbe ederdi de, Allah tövbesini kabul ederdi” buyurdu.
- 34 Ebu Dâvud, “Hudûd”, 25; Olay şöyle anlatılır: Imrân b. Husayn (r.a) den rivayet edildi ki: Bir kadın, - Ebân'ın hadisinde denildiğine göre, Cüheyneli bir kadın Resûlullah (s.a)'e gelip, zina ettiğini ve gebe olduğunu söyledi. Resûlullah (s.a) kadının bir velisini çağırdı ve: “Ona iyi davran, çocuğunu doğurunca getir” buyurdu. Kadın çocuğunu doğurunca (velisi onu Resûlullah'a) getirdi. Rasûlullah (s.a) emir buyurdu ve elbisesi üzerine bağlandı. Sonra da efendimizin emri ile recmedildi. Sonra yine emretti ve ashap cenazesini kıldı. Ömer (r.a); Yâ Resûlullah! O zina etmiş olduğu halde, namazını kılıyor musun?!” dedi. Resûlullah (s.a): “Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o öyle bir tövbe etti ki, eğer tövbesi Medinelilerden yetmiş kişiye taksim edilse yeterdi. Sen bu kadının canını feda etmesinden daha üstününü buldun mu?” buyurdu.
- 35 Buhârî, “Menâkıb”, 26, “Hudûd”, 24; Müslim, “Hudûd”, 26; Ebu Dâvud, “Hudûd”, 26; Hâdise şöyle geçmektedir: İbn. Ömer radiyallâhu anhûmâ şöyle demiştir: Yahudiler Resûlullah (s.a)'e gelip, içlerinden bir erkekle kadının zina ettiğini söylediler. Resûlullah (s.a) kendilerine: “Zina hakkında Tevrat'ta ne buluyorsunuz?” dedi. “Onu teşhir ederiz ve değnekle dövülür” dediler. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm “Yalan söylediniz. Onda recm var” dedi. Tevratı getirip, koydular. Yahudilerden birisi, elini recm ayetinin üstüne koydu, sonra onun öncesini ve sonrasını okumaya başladı. Abdullah b. Selâm Ona: “Elini kaldır” dedi. Adam elini kaldırdı, recm ayeti görünüyordu. Bunun üzerine Yahudiler: “Doğru söyledi. Yâ Muhammed Tevrat'ta recm âyeti var” dediler. Resûlullah da onların recmedilmelerini emretti ve recmedildiler.
- 36 Fuat Karabulut, “Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi”, *Ekev Akademi Dergisi* 50 (2016), 99.
- 37 Karabulut, “Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi”, 104.
- 38 Ebu Davud, “Hudûd”, 26.
- 39 İmâm Mâlik, *Muvatta'u Mâlik bi-Rivâyeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. ‘Abdulvehhâb ‘Abdullatîf (b.y.: Mektebetü'l-İlmiyye, 2. basım, ts.), el-Hudûd fi'z-Zinâ”, 694; Buhârî, “Menâkıb”, 26, “Hudûd”, 24; Müslim, “Hudûd”, 26.

Hadis kaynaklarında geçen rivâyetler sened, metin, lafız, ravi vb. açıdan tetkik edilmektedir. Bu bakımdan Hz. Peygamber döneminde recm uygulamasıyla ilgili rivâyetleri inceleyen Fuat Karabulut, recm cezasıyla alakalı rivâyetlerde bazı ravilerin cerhe tabi tutulması ve rivâyetler arasında lafzî farklılıkların bulunmasıyla birlikte, bu husustaki hadislerin genel itibariyle sahih ve hasen olduklarını ifade edip sünnette recmin uygulanması açısından muhalif bir yaklaşımın olmadığını belirtmektedir.⁴⁰

Bu değerlendirmeler ışığında recmin uygulanması bakımından zikredilen rivâyetlere aykırı bir yaklaşım, genel olarak sünnetin neshine yönelik olacaktır. Çünkü recmin tatbik edildiği hususunda günümüze kadar âlimlerin çoğundan itiraz gelmemiştir. İtiraz ve tartışma, bu uygulamanın Kur'ân-ı Kerîm ile temellendirilmesi noktasındadır. Sünnette ise recmin varlığı, bilinen ve yadsınamaz bir gerçeklik taşımaktadır.

Diğer taraftan sünnetteki recm uygulamasının, Nûr Suresinin nüzûlünden önce mi sonra mı vuku bulduğu tartışılmıştır. Recm uygulamasının tarihi seyri, muhsan-gayrı muhsan ayrımını ortadan kaldırma noktasında önemli bir mevzuyu ihtiva etmektedir. İlk recm uygulamasının tarihi açıdan tespit edildiğini düşünürsek bu belirleme, recmin tarihsel sübûtu noktasında bizlere önemli veriler sunacaktır. Sünnette recm uygulamasının, Nûr Suresinin nüzûlünden önce olduğu tespit edildiği takdirde Nûr suresindeki celde âyetinin, recm cezasını neshettiği ifade edilmiş olacaktır. Aksine recm uygulaması, surenin nâzil oluşundan sonra ise bu durumda recm cezası, Hz. Peygamber'in teşrîf yetkisiyle açıklık kazanacaktır. Hz. Peygamberin devrinden sonra râşid halifeler ve sonraki dönemlerde görülen recm uygulamalarından ve fiili sünnetten hareketle recmin had cezası şeklinde anlaşıldığını söyleyebiliriz. Bu nedenle sure ve fiilî uygulamaların nuzûl ve vurûd zamanları önem arz etmektedir. Nitekim Yaşar Yiğit, recmin tarihsel sübutu konusuna değinerek recmin, Nûr Suresinin nüzûlünden önce mi yoksa sonra mı olduğunu belirlemenin, bu cezanın had yahut ta'zir cezası kabilinden hangisi olarak uygulandığına açıklık getireceğini ifade etmektedir.⁴¹

Gamidiyeli kadının recmedilme hadisesinin zaman açısından vuzuhu, recm cezasının Nûr suresindeki celde âyetiyle siyak sibaki bakımından önem arz etmektedir. Bu hadisenin daha önce de belirtildiği üzere Mâiz b. Mâlik olayından sonra olduğu bilinmektedir. Bir uygulamanın ilk ortaya çıkış zamanı değil de daha sonraki varlığı yani Mâiz'in recmi değil de sonraki recm hadiseleri, sübût yönünden daha tercih edilmeyi gerektirmektedir. Zira sonraki bir dönemde recm, ceza olarak hala muhsan kimselere uygulanıyorsa Hz. Peygamber'in, celde âyetine mukabil recm cezasını uygulamış olduğu görülecek ve mesele celde âyetiyle nihâyete erdirilemeyecektir.

Gamidiyeli kadının recmine katıldığı ifade edilen Halid b. Velid'in, hicri yedinci yılda meydana gelen Hayber'in fethinden sonra hicri yedinci yılın sonu veya sekizinci yılın başında Müslüman olduğu bilinmektedir.⁴² Ayrıca bu hadisenin hicri dokuzuncu yılda gerçekleştiğini söyleyen tarihçilerin de olduğu bilinmektedir.⁴³ Nur suresinin ise hicretin altıncı yılında ve "ifk" hadisesinden sonra nazil

40 Karabulut, "Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi", 109.

41 Yaşar Yiğit, *Ana Hatlarıyla İslam Ceza Hukuku* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2020), 46.

42 Karabulut, "Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi", 105; Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Hâlid b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/289-292.

43 Karabulut, "Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi", 105.

olduğu ma'ruftur.⁴⁴ Bu nedenle celde âyetlerinden sonra Hz. Peygamber tarafından recm cezasının uygulandığı anlaşılmaktadır. Ne var ki tüm bu değerlendirmeler kesin bir sonuç ihtiva etmemekle birlikte tarihi verilerden hareketle bir neticeye ulaşmayı hedeflemektedir. Ancak raşid halifeler döneminde ve İslam şeriatının uygulandığı devletlerde bu cezanın görülmesi, ulaşılan sonucun da kuvvetini ortaya koymaktadır. Nitekim İbn Hacer'in de Asif olayının, Nur suresinin nüzûlünden sonra olduğunu ifade ettiği görülmektedir.⁴⁵ Aynı şekilde Asif hadisesine tanıklık eden Ebu Hureyre'nin hicri yedinci yılda Müslüman olduğu göz önüne alınınca mezkûr olayın hicri yedinci yıldan önce gerçekleşmesi ihtimal dairesinden çıkacaktır.⁴⁶

Bu itibarla; Nûr suresinin nazil olduğu hicri altıncı yıl olduğu bilgisi ve recm olaylarına tanıklık eden sahâbeden hareketle, recm cezasının Nûr suresinin nüzûlünden sonra uygulandığını ve fiilî uygulamayı değerlendiren sahabenin de bu cezayı Hz. Peygamberin devrinden sonra da devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

3. Recm Hakkındaki Müspet ve Menfi Deliller

3. 1. Recmi Reddedenler ve Delilleri

İslam hukukunda zina suçu ve cezasında genel yaklaşım; muhsan olanlara recm; gayr-ı muhsanlara ise celde cezasının uygulanması şeklindedir. Dört mezhebin de bu konuda ittifak etmeleri son derece önemli bir parametredir.⁴⁷ Ayrıca fıkıh kitaplarında bu konunun “Kitabu'l-Hudûd” başlığı altında işlenmesi recm uygulamasını kabul ettiklerinin bir tezahürüdür. Bunun dışında Haricîler, Mutezile'nin önde gelen âlimlerinden Nazzâm ve bazı çağdaş İslam hukukçuları, recmin varlığına ilişkin farklı yaklaşımlar sergilemekte ve bu cezayı kabul etmemektedir.⁴⁸

Haricîler, lafızcı⁴⁹ yaklaşımlarının da etkisiyle celde âyetini, Nisa 25. âyette geçen “*Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir*”⁵⁰ hükmüyle teyid ederek sünnetle sabit olan recm cezasını ahad haber olarak görmüşlerdir. Ahad haberin de umumi âyeti tahsis edemeyecek olması, onları recmi kabul etmemeye ve Kur'ân merkezli bir yaklaşım sergilemeye götürmüştür.⁵¹ Ayrıca Haricîlerin, recm ve bazı hükümleri Kur'ân'da bulamamaları nedeniyle Ömer b. Abdülaziz ile yaşadıkları bir tartışma da olmuştur. Buna göre halifenin, muhataplara namazın kaç rekât olduğu ve zekâtın miktarı gibi konuları sorması üzerine Haricîler, “*Hz. Peygamber ve ashâb böyle yapmıştır*” cevabını vermişlerdir. Ömer b. Abdülaziz ise recm ve diğer hükümlerin de işte bu şekilde uygulandığını ifade etmiştir.⁵² Bu hadiseden de anlaşılacağı

44 Karabulut, “Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi”, 105.

45 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1379), 12/159.

46 Karabulut, “Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi”, 108.

47 es-Serahsî, *el-Mebcut*, 9/36.

48 Karabulut, “Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi”, 93.

49 Lafızcı Yaklaşımdan kastedilen; Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini zâhiri ve literal anlamıyla okumaktır. Detaylı bilgi için bkz. Necmettin Çalışkan, “Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2015), 99-124; Ethem Ruhi Fıçlalı, “Hâricîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997)16/175-178.

50 en-Nisâ 4/25.

51 Yaşar Akyay, “*Talat Koçyiğit'in Hayatı, Kur'ân-ı Kerîm Meali ve Tefsiri İsimli Eserinde Ahkâm Ayetlerinden Zina Ayetlerine Yaklaşımı*” (Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 55-56.

52 Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık Gamhâvî, (Beyrut: Daru İhyâ-i tûrasî'l

üzere Haricîler'in recmi kabul etmemeleri, onların nebevî öğretiden uzak ve sahabe toplumundan ayrı yaşamalarından kaynaklanmaktadır.⁵³

Diğer taraftan bazı çağdaş müellifler, recm gibi büyük bir cezanın varlığına ilişkin Kur'ân'da bir delil olmamasını büyük bir problem olarak görmekte ve şârî'in insan hayatını sona erdiren böylesine büyük bir cezayı açıklamaktan kaçınmayıp celde âyeti gibi recmin de Kur'ân'da açıklanması gerektiğini ifade etmektedirler. Temel düşünceleri bu olmakla birlikte "(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı"⁵⁴ ifadesini, aynı surenin 25. âyetinde "Onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir" şeklinde cariyeler için belirtilen cezaya bir kıstas kılmışlardır. Bu kıstas onları aynı âyette geçen "Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın"⁵⁵ ibâresini görmemeye sevk etmiştir.⁵⁶ Bu da recmin sübûtuna nasıl yaklaşıldığının bir göstergesidir.

Recm cezası ile ilgili çıkarımda bulunulurken başvurulacak metotlarda problemin ne olduğu çok önemlidir. Zira amaç, naslardan hareket ederek sonuca ulaşmak mı yoksa bir hedef belirleyip nasları fikre göre yerleştirmek mi? Bu soru aslında recm cezasının seyrini belirleyici özellik taşımaktadır. Ayrıca fikirden naslara doğru bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in "tebyîn" ve "teşri" yetkilerinin de göz ardı edildiği görülmektedir.

Recm cezasının İslam ceza hukuku bağlamında ağır bir yaptırım olması, İslam ve Müslümanlara yakışmadığı gerekçesiyle zina suçunun cezası olarak sadece celde ile yetinileceği ve bu konuda Kur'ân'ın delil olarak yeterli olduğu fikri de karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷ Buna göre bazı bilgiler tarafından recmle ilgili rivâyetlerin uydurma olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla Kur'ân merkezli bu yaklaşım aynı zamanda kendi içinde duygusal bir paradoks doğurmaktadır. Zira sonuçları itibariyle birbirine denk olmamakla birlikte bir yandan recm cezası eleştirilip ağır olduğu söylenirken bir yandan ağırlık bakımından recm cezasından çok da hafif olmayan celde cezası savunulmaktadır. Nitekim yüz celdenin teşhir edilmek suretiyle toplum içinde infazı, basite alınacak bir ceza değildir. Öte yandan konuluş itibariyle cezalar suçlunun ıslahı, mağduru razı etme ve genel bir caydırıcılık gibi gayeler içermektedir.⁵⁹ Recm uygulamasının zarûriyyât-ı hamseden⁶⁰ olan neslin korunması ilkesiyle ilişkisi de izahtan varestedir.

Arabî, 1405), 3/45; Kemaleddin Muhammed b. Abdü'lvâhid es-Sivâsî, *Şerhu Fethi'l-Kadîr* (Beyrut: Daru'l fikr, ts.), 5/224.

53 Boynukalın, *İslam Hukukunda Zina Suçu ve Cezası*, 117.

54 en-Nisâ 4/24.

55 en-Nisâ 4/25.

56 Karabulut, "Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi", 93.

57 Mehmet Azimli, "Hz. Ömer Dönemi Recm Uygulamaları", *Uluslar Arası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 1/377.

58 Azimli, "Hz. Ömer Dönemi Recm Uygulamaları", 1/377.

59 Yiğit, *Ana Hatlarıyla İslam Ceza Hukuku*, 30-31.

60 Zarûriyyât-ı hamse; İslam hukukunda dinin, canın, aklın, malın ve neslin korunması prensibini ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. Ertuğrul Boynukalın, "Makâsîdü'ş-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/423-427.

3. 2. Recmi Savunanlar ve Delilleri

Müslümanların büyük çoğunluğunun mensup olduğu dört mezhep, muhsan olan zânilere recm cezasının uygulanacağı üzerinde görüş birliği içerisinde.⁶¹ Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere neshedildiği düşünülen âyet ve Hz. Peygamberin fiili uygulamaları bu konuda delil olarak kabul edilmektedir. Recm âyetiyle ilgili yaklaşımlar çalışmamızın önceki kısımlarında ele alınmış olsa da recm cezasının sübûtuna delil gösterilen celde âyeti, ilgili hadisler ve fiili uygulamaların fıkıh usulü kaideleri çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Hâricîler hariç recm cezasının sübûtunun sünnetle sabit olduğu kabul edilmiştir.⁶² Özellikle Hanefî mezhebince hükmü baki metni mensûh olarak ifade edilen lafzın yanı sıra Hz. Peygamber'in fiili recm uygulamaları bizzat delil kabul edilmektedir. Kesin olarak bir görüş belirtilmesi de hadislerin sebep-i vuruları, uygulama tarihleri ve ravilerin de Müslüman oluşları dikkate alındığında genel kanaat, recm uygulamalarının Nûr Suresinin nüzûlünden sonra olduğu fikrini vermektedir.

Genel olarak recmle ilgili rivâyetlerin mütevatir, meşhur veya âhâd haber kategorisinde değerlendirildikleri görülmüştür. Nitekim Hâricîler bu rivâyetleri âhâd haber kabilinden gördükleri için recme karşı çıkmışlardır. Recmi kabul edenler ise bu konuda gelen rivâyetleri “mütevatir haber” olarak görmektedir.⁶³ Bunun yanı sıra muhsan olduktan sonra zina suçuna karşılık recm uygulanacağı hakkında sahabenin icmâ'ı vardır.⁶⁴ Sahabe ve sonraki dönemde recm uygulamasına karşı olumsuz bir tavrın görülmemesi onun sadece örfî bir uygulama olarak sınırlandırılmasına tezat teşkil eder. Nitekim fiili uygulamaların muteber hadis kaynaklarında bulunması, sahabenin bu konuda icmâ'ı, sonraki dönemde raşid ve diğer halifelerce uygulanması recmin sübûtunun delilidir. Bu sebeple ulemânın çoğunluğu recmi had cezaları kapsamında incelemiştir.

Fıkıh kitaplarında recmin sadece varlığına ilişkin deliller yer almaz. Bilakis recmin uygulanma şekline kadar en hassas noktalarına bile işaret edilmesi,⁶⁵ onun had cezası kapsamında görüldüğüne ayrı bir delil sunmaktadır. Nitekim Hz. Ömer zamanında Muğire b. Şube'ye atılan zina ifti-

61 es-Serahsî, *el-Mebşut*, 9/36; Abdurrahman el-Cezerî, *Kitabu'l Fıkh alâ Mezâhibi'l Erbaa*, (Beyrut: Dâru kütübî'l ilmiyye, 2003), 5/65; Vehbe b. Mustafa Zühaylî, *el-Fıkhü'l İslâmî ve Edilletühü*, (Dimeşk: Dâru'l fikr, t.y.), 7/5364.

62 Ebû Bekr Şemsü'l-E'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebşut* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 9/36,37.

63 Zeynü'ddîn ibn Nüceym el-Hanefî, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, (Beyrut: Daru'l ma'rife, ts), 5/8; es-Sivâsî, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, 5/224; Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mustaşfâ fi 'İlmi'l-Uşûl*, thk. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993),1/101; Ebû 'Abdillâh Fağrürüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mağşûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî (b.y.: y.y., 1418/1997), 3/80; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414), 4/6.

64 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, 5/8; es-Sivâsî, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, 5/ 224.

65 Recm cezasının şartı, muhsanlık vasfı olduğundan dolayı kaza meselelerinde bu şartın meydana gelmesi üzerinde durulmuştur. Mezheplere göre farklılık arz eden akıl, baliğ, Müslüman olma, hür olma, sahih bir nikâhla evlilik, özür durumunda ilişki gibi şartlar ekseninde muhsanlık vasfı kaza konusu olmuştur. Yine şüphe durumunda hadlerin düşürülmesi ulemânın başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimize göre şüphe ile hadleri def etmenin kaynaklarda da görüleceği üzere ilgili kaza meselesine mahsus kılınması, âhad haberin şüphe formunda değerlendirilmesinden daha makul olacaktır. Had cezasının kaza bakımından tartışıldığı yerler için bkz. Serahsî, *el-Mebşut*, 9/57; Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i fi Tertibi's-Şerâ'i* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 7/61; İbrahim Türk, *İslam Hukukunda Görme Engellilere Dair Hükümler* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 103-106.

rasında tahkikatın derinlemesine yapılması, recm gibi ağır bir cezayla ilişkili olsa gerektir.⁶⁶ Bu tahkikatın hem bu kadar önemli olması hem de recm cezasının örfî bir uygulama olarak görülmesi çok muteber görülmemektedir.⁶⁷

Recm meselesine deliller açısından baktığımızda celde âyetinin hadislerle tahsisi veya neshi söz konusudur. Umumi bir manaya sahip olan âyetin tahsisi veya neshi ancak kendi kuvvetindeki bir delille söz konusu olabilir. Hanefiler açısından mütevatir ve meşhur sünnet, âmm olana zaman bakımından mukarin değilse onu nesh edebilir. Cumhura göre ise âmma mukarin olsun olmasın, ister müstakil ister gayr-i müstakil olsun mütevatir ve meşhur sünnet âmmı tahsis eder.⁶⁸ Cumhura göre tahsise uğramamış âmm yoktur. Bu bakımdan âmmın delaleti zannidir. Hanefilere göre tahsis edici bir nas yoksa âmmın delaleti hâs gibi kat'îdir.⁶⁹

Recmle ilgili rivâyetler Hanefiler tarafından “mütevatir haber” olarak görülmektedir. Açıkça mütevatir tabiri kullanılmasa da meşhur haber niteliğindedir. Bu konuda sahabenin ve Müslümanların icmâ kat'i delil oluşturmaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla celde âyeti olarak bilinen Nûr Suresi

66 Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İzzeddin ibnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdü's-Selâm et-Tedmirî, (Beirut: Dâru'l Kütübî'l Arabî, 1997) 2/63. Olay şöyle anlatılmaktadır: Hz. Ömer, Muğire b. Şube'yi Basra valiliğinden almış ve onun yerine Ebu Mûsâ'yı tayin etmiş ve ona Muğire b. Şube'yi kendisine göndermesi için emir vermişti. Onun görevden alınmasının sebebi, Ebu Bekre ile Muğire b. Şube arasındaki anlaşmazlık olmuştur, ikisi de komşu olup aralarında bir yol bulunmaktaydı. Her ikisinin de bir odası ve karşılıklı pencereleri vardı. Bir gün Ebu Bekre'nin yanına bir kaç arkadaşı gelmiş, oturmuş konuşuyorlardı. Bu arada bir rüzgâr esmiş ve pencerenin kanadını açmıştı. Ebu Bekre pencereyi kapatmak üzere kalktığında Muğire'nin de aynı şekilde penceresinin kanadının açık olduğunu ve Muğire'nin bir kadının bacakları arasında olduğunu gördü. Ebu Bekre çevresinde bulunanlara: “kalkın ve olanı görün!” deyince onlar da ayağa kalkarak bakmaya başladılar. Bunlar Ebu Bekre, Nâfi b. Kelede, Ebu Bekre'nin anne bir kardeşi Ziyâd b. Ebî ile Mâbed el-Becelî idi. Ebu Bekre kendilerine: “Şahit olun!” deyince onlar: Bu kadın kim oluyor?’ diye sordular. Ebu Bekre şöyle cevap verdi: Bu Umm Cemil b. el-Efkam'dır. Umm Cemil, Âmir b. Sasa kabilesinden olup Muğire ve diğer komutanların yanına gidip gelirdi. Onun zamanında diğer bazı kadınlar da aynı şekilde davranırdı. Kadın ayağa kalkınca iyice gördüler. Muğire, namaz kıldırmak için dışarı çıkınca Ebu Bekre ona engel olmuş ve Hz. Ömer'e yazılı olarak durumu bildirmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Mûsâ'yı Basra'ya vali olarak tayin etmişti. Ebu Mûsâ kendisinin emir olarak tayin edildiğini belirten mektubu Muğire'ye teslim etti. Bu mektup son derece özlü ve belliğ ifadeler taşıyordu: Bana çok büyük bir haber ulaştığından Ebu Mûsâ'yı emir olarak gönderiyorum. Sen elinde ne varsa ona teslim et ve alelacele yanıma gel!' Muğire, Ebu Bekre ve diğer şahitler birlikte yola koyuldular ve Hz. Ömer'in yanına geldiler. Muğire Hz. Ömer'e: “şu kullara bir soruver, beni nasıl gördüler? Benim yüzüm onlara mı dönüktü, yoksa arkam mı dönüktü? Kadını nasıl gördüler ve onu tanıdılar? Eğer onlar beni önümden gördülerse ben nasıl oldu da örtünmedim? Beni arkamdan gördülerse kendi evimde ve hanımımın üzerinde iken bana bakmayı nasıl kendileri için helâl kabul ettiler? Allah'a yemin ederim, ben hanımımdan başkasına varmış değilim.” Onun hanımı Umm Cemil b. el-Efkam'a oldukça benziyordu. Ebû Bekre ise Muğire'yi Umm Cemil üzerinde ipliğin iğnede olduğu gibi gördüğünü söyleyerek onları arkalarını dönmüş olarak gördüğünü belirtti. Şibl ve Nâfi' de aynı şekilde şahitlik yaptılar. Ziyâd ise şöyle dedi: Ben onu bir kadının bacakları arasında gördüm. Kınalanmış ve çırpınan iki kadın ayağı ile üstleri açık iki kalça gördüm. Şiddetli bir itişme sesi işittim. Hz. Ömer: İpliğin iğnede olduğu gibi gördün mü? diye sorunca o: Hayır! diye cevap verdi. Bu sefer Hz. Ömer: Peki kadını teşhis edebilir misin? diye sorunca Ziyâd: Hayır, ama hayal meyal hatırlıyorum diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer: Sen kenarda dur! dedikten sonra diğer üç kişiye iftira cezası uygulanmasını emretti. Bunun üzerine Muğire: Bu kulların bana yaptıklarına karşılık sen de benim yüreğimi soğut! dediyse de, Hz. Ömer kendisine: “Sus, Allah sesini kıssın. Allah'a yemin ederim, eğer şahitlik tamamlanmış olsaydı seni kendi taşlarıyla taşlamış olacaktım. Sen kalbi boş bir şehvetperestsin!” diye payladı.

67 Azimli, “Hz. Ömer Dönemi Recm Uygulamaları”, 1/ 379.

68 Zeküyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 349-355.

69 Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 353-354.

70 Boynukalın, *İslam Hukukunda Zina Suçu ve Cezası*, 117.

2. âyetinin cumhura göre Hz. Peygamber'den nakledilen recm rivâyetleriyle tahsisi, Hanefilere göre ise neshi söz konusudur. Cumhur açısından âyet delaleti zanni olup yine delaleti zanni bir haberle tahsis edilmektedir. Hanefiler açısından ise âyet delaleti kat'î olup mütevatir veya meşhur sünnetle nesh edilmiş sayılmaktadır. Neticede sahabe arasında zina suçunun cezasında muhsan ve gayr-ı muhsan ayrımı olduğu anlaşılmakta; buna mukabil de icmân varlığıyla birlikte recmin sünnetle sabit oluşu netlik kazanmaktadır. Bu konuda Muhsin Demirci'nin şu tespiti, yaklaşımımızı teyit edici niteliktedir: "Hz. Peygamber'in söz konusu tatbikatının kaynağı sünnet vahyidir. Sünnet vahyi ile konulmuş bir hüküm de bağlayıcıdır. Çünkü Hz. Peygamber de mecazen şâri' sıfatına sahiptir. Kur'ân'ın hüküm koymadığı alanlarda Hz. Peygamber bu sıfatına istinaden hüküm koymuştur. Dolayısıyla onun verdiği hüküm de sonuç itibarıyla Allah'ın onayından geçtiği bir başka ifadeyle tahrir-i vahiy olduğu söz konusu olduğu için meşru ve bağlayıcıdır."⁷¹

Recmin ta'zir cezası olarak görülmesi için bir takım karinelere ihtiyaç duyulmaktadır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in recmi birkaç defa uygulaması, kanı helal sayılan üç kişiden birinin muhsan olduktan sonra zina eden olarak açıklanması, sahabenin muhsanın recmi üzerine icmâ etmesi konunun had cezası bakımından karineleri sayılabilir.⁷² Neticede sahabeden bu hususa ilişkin bir itirazın olmaması ve fıkıh kitaplarında meselenin hadler bölümünde incelenmesi recmin sübutu hususunda yaklaşımı ortaya koymaktadır. Hanefi fukahâsı da bir kimseye karşı celde ile sürgün cezasının bir arada verilemeyeceğini, sürgün cezasının had değil de ta'zir ve siyaseten bazı durumlarda fayda amacıyla uygulanacağını ifade etmektedir.⁷³ Buna mukabil fakihler, eğer recmi ta'zir kabilinden sayacak olsalardı sürgün cezasını had saymadıkları gibi recmin de ta'zir türünden olduğunu ifade ederlerdi. Dolayısıyla çağımızın algılarımızı yönlendirmesi neticesinde recm cezası, fitrat ve yaşam biçimimiz bakımından bizlere ağır bir ceza olarak gözükmektedir. Bu duygusal tepkiyi recm cezasının ta'zir olarak kabul edilmesi için gösterdiğimizde, sahabe ve sonraki dönem fukahâsının bu cezayı yanlış anladıkları, örfî ve siyasî bir sebeple insanların canına son vermeye yönelik bir anlayış içine girdiklerini düşündürecektir. Bu nedenle recm cezasını, duygusallıktan uzak olarak naslar ışığında yorumlamak daha doğru bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Recm cezasının varlığına ilişkin mezhep âlimlerinin çoğunluğunun "metni mensûh, hükmü baki" olarak kabul ettiği recm âyeti, farklı lafzî ibâreler taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm sübût yönünden kat'î olması sebebiyle ondan kabul edilecek bir ibârenin de aynı kuvvette olması ve sübût açısından bir şüphe taşımaması gerekir. Bu nedenle recm âyetinin, metin açısından lafzen mütevatir olarak değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir.

Recm cezasının sübûtunun Kur'ân ile sabitliği hususunda doğrudan bir âyetin olduğu söylene-memektedir. Bu sebeple recm cezasının sübûtunun hadis ve sünnet ile sabit olduğu göz önünde bulundurulduğunda recm uygulaması eksenindeki tartışmaların hadis ve sünnet çerçevesinde değerlendirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Recm uygulamasının Hz. Peygamber'in ceza tatbikinde bulunduğu hususunda bir itiraz gözükmemektedir. Bu konudaki genel yaklaşım ise

71 Demirci, "Nesh bağlamında Recm Ayeti Sorunu", 116.

72 Boynukalın, «İslam Hukukunda Zina Suçu ve Cezası», 117.

73 el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 84; el-Mevsilî el-Hanefî, *el-İhtiyâr Li't-Ta'lîli ve'l Muhtâr*, 4/86; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, 5/11.

İlgili uygulamaların Nur Suresinin nüzulünden sonra da devam edip etmediğine ilişkindir. Nitekim recm uygulamalarına dair sahâbenin icmâi ile Müslümanların fikir birliğinin olduğu görülmüştür. Hz. Peygamber döneminden sonra recm cezasının zaman zaman farklı Müslüman toplumlar tarafından uygulandığı bilinmektedir. Dolayısıyla recmin sünnet açısından meşruiyeti bir şüphe taşımamaktadır. Nitekim Âsif olayı, Hz. Peygamber döneminin en geç recm uygulamalarından biridir. Bu hadisede Hz. Peygamber, kadının kendi ikrarı nedeniyle recm edilmesini ve bekâr erkeğe ise yüz sopa vurulmasını bizzat emretmiştir. Söz konusu emir muhsan - gayr-ı muhsan ayırımını da açıkça ortaya koymaktadır.

Recm cezasının sünnette olan uygulamaları ve ilgili rivâyetler, mütevatir veya meşhur haber⁷⁴ kapsamında değerlendirilmiştir. Haberlerin kuvvet açısından taksimi neticesinde söz konusu hadislerin celde âyetini cumhura göre tahsis, Hanefîler'e göre ise neshettiği söylenebilir. Bu delillendirme Nisa 25. âyette geçen muhsanât lafzının bekâr hür kadınlar anlamına da uygun düşmektedir.

İslam ceza hukuku bakımından recm cezasının had değil, ta'zir türü bir ceza olduğu çağdaş İslam hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Bu bağlamdaki tartışmalardan hareketle recmin, had cezası olduğuna ilişkin kuvvetli karineler bulunmaktadır. Ancak ta'zir türü bir ceza olduğunu savunanların gerekçeleri ise bize göre zayıf kalmaktadır. Bu hususta şâri' adına "Bu cezayı açıklaması gerekirdi" ve "Bu ceza şâri'in şanına yakışmamaktadır" gibi aklî çıkarımlarla karar verip kolaya kaçmak aynı zamanda sünneti de görmezden gelmek anlamına gelmektedir. Fıkıh ve hadis kitaplarında Recm uygulamasının çoğunlukla had kapsamında işlenmesi önceki dönem fukahâ ve muhaddislerin yaklaşımını bizlere sunmaktadır. Nitekim Haricîler, Nazzâm ve bazı çağdaş müellifler dışında dört mezhep bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadır. Ayrıca yüz celde ve sürgün cezasının birlikte uygulanmasını içeren rivâyetleri değerlendirirken fakihlerin, sürgünün ta'zir kapsamında olduğunu belirtmekten kaçınmaması konunun mahiyetini ortaya koymaktadır.

Genel itibariyle sırf aklî gerekçeler ile recmi reddetmek, pek muteber bir yaklaşım değildir. Bu şekilde düşünmenin bizi tarihselci bir yaklaşıma götüreceği de açıktır. Yine recm uygulamasının had cezası olduğuna dair kuvvetli emareler varken, aklî bazı çıkarımlarla bunun ta'zir olduğunu iddia etmek yaşadığımız çağın algımız üzerindeki etkisinin açık bir göstergesidir. Bundan hareketle Hz. Peygamber'in fiili recm uygulamalarının vaki olması, sahâbenin bu husustaki icmâi, başta klasik olmak üzere fıkıh ve hadis kitaplarında konunun "Kitabu'l Hudûd" başlığı altında işlenmesi vb. karineler recm cezasının had kapsamında değerlendirilmesinin daha isabetli olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Akyay, Yaşar. "Talat Koçyiğit'in Hayatı, Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri İsimli Eserinde Ahkâm Âyetlerinden Zina Âyetlerine Yaklaşımı". Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Aktan, Hamza. "Recm Cezası Örneğinde Sosyal Değişim Olgusu ve Kur'an", Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, 414-426. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2003.

Azimli, Mehmet. "Hz. Ömer Dönemi Recm Uygulamaları". *Uluslar Arası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu. 1/375-378. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.

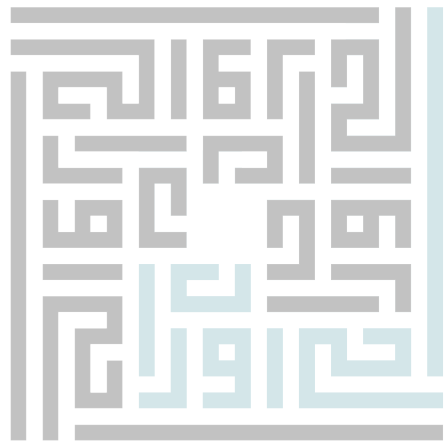
74 Meşhur haber, Hanefi Fukaha açısından kuvvetli bir delildir. Kuvvet bakımından meşhur haber ile "amm"ın tahsis, "mutlak"ın takyidi mümkündür. Detaylı bilgi için bkz. Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 77.

Muhammed Key

- Boynukalın, Ertuğrul. "Makāsidi'ş-Şer'îa". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Boynukalın, Mehmet. *İslam Hukukunda Zina Suçu ve Cezası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Ne-cât, 1. Basım, 1422/2001.
- el-Cezerî, Abdurrahman. *Kitabu'l Fıkh alâ Mezâhibi'l Erbaa*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi'l İlmiyye, 2. Basım 1424/2003.
- Çalışkan, Necmettin. "Hâricilik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2015). 99-124
- Demirci, Muhsin. "Nesh Bağlamında Recm Âyeti Sorunu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, (2000), 101-119.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Yasir Hasan, İzzuddîn Dilli, İmad et-Tayyar. b.y.: Merkezü'r-Risâle, 1. Basım, 2015.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. nşr. Muhammed Abdülkadir Ata. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Daru'l Bâz, 1994.
- el-Cessas, Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sadık Gamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâ-i Türesi'l Arabî, 1405.
- el-Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. Vizâratu'l-Evkâfu'l-Kuveytiyye, 1994.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suûdî Arabistan: Daru'l Muğnî, 2000.
- el-Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-Sanâ'i fi Tertibi's-Şer'â'i*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım 1406/1986.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. nşr. Hişam Semir el-Buhârî. Riyad: Daru Âlemi'l Kütüb, 2003.
- el-Merginânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. 8 Cilt. b.y.: Mektebetü'l Büşrâ, 2014.
- el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Hanefî. *el-İhtiyâr Li't-Ta'lîli ve'l Muhtâr*. thk. Abdullatîf Muhammed Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 2005.
- en-Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2017.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlu's-Serahsî*, ed. Ebû'l-Vefâ el-Efğânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1973.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebcut*.30 Cilt. Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1993.
- es-Sivâsî, Kemaleddin Muhammed b. Abdü'lvehîd. *Şerhu Fethi'l-Kadîr*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, ts.

İslam Hukukunda Recm Cezasının Sübûtu Üzerine Bir Değerlendirme

- Fayda, Mustafa. "Hâlid b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/289-292. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. "Kur'an-ı Kerîm'de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2, (2003), 117-129.
- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İzzeddin. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Ömer Abdü's-Selâm et-Tedmirî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l Arabî, 1997
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buharî*. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1379.
- İbn Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. 6 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, 2 Cilt. b.y.: Daru İhyai'l Kütübî'l Arabî, bs. y., ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemâluddin el-İfrikî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynü'ddîn el-Hanefî. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l ma'rife, ts.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed b. Aḥmed Kurtûbî Endelusî. *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Mukteşid*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ḥadîş, 1425/2004.
- İltaş, Davut. *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Karabulut, Fuat. "Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi". *Ekev Akademi Dergisi* 50 (2016), 89-112.
- Kur'an-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2012.
- Kur'an Yolu*. Erişim 21 Aralık 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/nisa-suresi-4/ayet-24/kuran-yolu-meali-5>.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't Tûrasi'l Arabî, bs. y., ts.
- Şaban, Zeküyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 17. Basım, 2012.
- Türk, İbrahim. *İslam Hukukunda Görme Engellilere Dair Hükümler*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Yiğit, Yaşar. *Ana Hatlarıyla İslam Ceza Hukuku*. Ankara: Detay Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l İslamî ve Edilletühü*. 10 Cilt. Dimeşk: Dâru'l fikr, t.y.

AHIF

Pavlus'un Teolojisinde İshak'ın Kurban Edilmesi Meselesi

Hans Joachim Schoeps

Çev. Nurullah Haydar YURDUSEVEN*

*Arş. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kırşehir/Türkiye

E-mail: nurullahyurduseven@hotmail.com

ORCID: 000-0003-4692-9731

ROR: 05rrfpt58

Makale Türü: Çeviri Makale

Geliş Tarihi: 14 Kasım 2023

Kabul Tarihi: 19 Aralık 2023

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2023

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi editörler, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle yapılmıştır. Benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Öz

Hıristiyan teolojisinin temel öğretisi İsa'nın çarmıhta idam edilmesinin insanoğlunun günahlarına kefarete olarak yorumlanması sonucu ortaya çıkan kurtuluş ve kefarete kavramları üzerine bina edilmiştir. Bu yorumu ilk ortaya atan kişi Pavlus'tur. Ona göre Tanrı insanoğlunu sevdiği için onlarla barışmak istemiş ve insanlığın günahlarına kefarete olarak biricik oğlunu çarmıhta kurban etmiştir. Hıristiyan geleneğinde merkezî bir konuma sahip olan Pavlus'un, teolojisini geliştirirken Yahudi geleneğinde mevcut olan kavramları kullanmış olduğu bilim dünyasında özellikle son iki yüzyılda sıkça dile getirilen bir iddiadır. Bu makalede de Hans Joachim Schoeps, İshak'ın kurban edilmek üzere İbrahim tarafından bağlanması anlatan rivayetlerin Pavlus'un teolojisine dayanak oluşturduğunu iddia etmektedir. Her ne kadar İshak kurban edilmemiş olsa da söz konusu hadise üzerine Yahudi din adamları tarafından yapılan yorumlar ile Pavlus'un söylemlerini karşılaştıran Schoeps İbrahim'in Tanrı'ya itaati sayesinde Yahudilerin kendilerine lütuflar verildiğine inanmalarının, Pavlus'un İsa'nın çarmıha gerilmesinin insanların günahlarına kefarete olarak kabul edildiği iddiasına kaynaklık ettiğini ileri sürmektedir. Bu iddiasını ispatlamak için Schoeps hem Tanah külliyatına hem de Tora üzerinde yapılmış olan yorumlara atıflarda bulunmaktadır. Ona göre Pavlus'un Haç ve Çarmıh üzerine geliştirmiş olduğu teolojik öğretiler, İshak'ın kurban edilmesi olayına yaptığı üstü kapalı atıflar göz önünde bulundurulmadan doğru bir şekilde anlaşılamayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Pavlus, İshak, Hıristiyanlık, Yahudilik, Kefarete, Kurban.

Atıf: Schoeps, Hans Joachim. "Pavlus'un Teolojisinde İshak'ın Kurban Edilmesi Meselesi". çev. Nurullah Haydar Yurduseven. *AHİF* 1 (Aralık 2023), 39-47.

The Sacrifice of Isaac in Paul's Theology

Hans Joachim Schoeps

Çev. Nurullah Haydar YURDUSEVEN*

Dr. Research Assistant, Kirsehir Ahi Evran University, Faculty of Islamic Sciences, Kirsehir/Türkiye

E-mail: nurullahyurduseven@hotmail.com

ORCID: id-0000-0003-4692-9731

ROR: 05rrfpt58

Article Type: Translation Article

Date Received: 14 November 2023

Date Accepted: 19 December 2023

Date Published: 31 December 2023

Review: Editorial board members and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review - Plagiarism Check (Turnitin)

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Abstract

The main doctrine of the Christian theology was built on the salvation and redemption terms that emerged as a result of the interpretation of the crucifixion of Jesus as redemption for the sin of human being. The first person who suggested that interpretation is Paul. According to him God wanted to reconcile with humans because of his love towards them and sacrificed his only son on the cross. It is a mostly mentioned assertion in the last two centuries that Paulus, who has a central place in Christian tradition, used terms from Jewish tradition while he was developing his own theology. In this article Hans Joachim Schoeps asserts that the passages narrating the binding of Isaac by Abraham in order to be sacrificed are bases for Paul's theology. Even though Isaac was not sacrificed Schoeps, by comparing the commentary of Rabbis and Paul's expressions on aforementioned event, asserts that the Jewish belief that God gave graces to Israel due to the obedience of Abraham formed a basis for Paul's teaching that the crucifixion of Jesus is a redemption for sins of human being. Schoeps cites both Tanakh and Rabbinic literature in order to prove his assertion. According to him, Paul's theological conception on cross and crucifixion will not be truly understood without consideration his implicit reference to the binding of Isaac.

Keywords: History of Religion, Paul, Isaac, Christianity, Judaism, Atonement, Sacrifice.

Hans Joachim Schoeps¹

Uppsala

Pavlus'un kurtuluş öğretisinin karmaşıklığı iyi bilinmektedir. Bu öğretinin merkezi, kendi hayatını insanlığın günahları için çarmıhta kefarete olarak vermiş hem insan hem de Tanrı'nın oğlu² olan Kurtarıcı İsa'nın Yahudilik geleneği dışında geliştirilmiş tasavvurudur. Pavlus'un gerçekçi algısında,³ söz konusu υἱὸς θεοῦ⁴ kavramı, erken dönem Yahudi-Hıristiyan toplumuna yabancıydı. Eğer hatalı değilsem, Yahudi düşüncesiyle de herhangi bir paralellik göstermiyordu.⁵

Yukarıda zikredilen görüşün aksine, Pavlus'un "kefarete sağlayan acı çekme" öğretisi aslında Yahudi temellere dayanmaktadır. Söz konusu öğreti o dönemin Sinagog'unun benimsediği, belirli dindar kişilerin çektiği acıların kefarete sağlayan bir değeri olduğu ve muhtemelen acı çeken bir Mesih öğretisinin devamı niteliğindedir.⁶

Biri Yahudilik dışı diğeri Yahudilik kaynaklı olan bu iki düşünce arasındaki bağlantıyı tesis eden ve Pavlusçu kurtuluş öğretisinde önemli bir rol oynadığına inandığım üçüncü bir mefhum daha vardır. Bu mefhum İsrailin günahlarına kefarete olan 'Aqedat Yitshaq'ın (yani İshak'ın kurban edilmesinin)⁷ sembolik görüntüsüdür. Bildiğim kadarıyla, bu üçüncü mefhum Pavlus üzerine yapılmış olan çok sayıda çalışmada neredeyse hiç fark edilmemiştir. Bu konuya, sadece birkaç Yahudi ilim adamı, *Yeni Ahit* bilginlerinin dikkatlerini çekmeyecek şekilde satır aralarında değinmişlerdir.⁸ Bu nedenle ben makalemi bu konuya hasrediyorum.

1 Bu makale *Journal of Biblical Literature* dergisinin editörü tarafından Almanca'dan İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Hans Joachim Schoeps, "The Sacrifice of Isaac in Paul's Theology", *Journal of Biblical Literature* 65/4 (Aralık 1946), 385-392. <https://doi.org/10.2307/3262158>. Bu makalenin tercüme edilip yayımlanması için Society of Biblical Literature'den izin alınmıştır.

https://www.sbl-site.org/publications/journals_jbl_noLogin.aspx.

Metin içerisinde yer alan bazı referans ve açıklamalar metnin bütünlüğünü sağlamak için dipnota indirilmiştir. Ayrıca metinde yer almayan bir açıklama eklendiğinde "Ç.N." (Çevirenin Notu) kısaltması dipnotun sonuna eklenmiştir. Dipnotlarda yer alan kaynak ve eser isimlerine ait kısaltmaların tamamı okuyucunun referanslara ulaşmasını kolaylaştırmak adına uzun şekilde yazılmıştır. Dipnotlar ise orijinal formunda korunmuştur. (Ç.N.)

2 Rom.8:3; Gal.4:4; Elç.9:20; vs.

3 Pavlus'un Yahudi dini ve geleneğini iyi biliyor olmasına gönderme yapılmaktadır. (Ç.N.)

4 υἱὸς θεοῦ "Tanrı Oğlu" anlamına gelmektedir. Yazar Yunanca asıllarını kullandığı kavramların okunuşlarını ve anlamlarını vermemektedir. Bu nedenle söz konusu kavramların anlamları dipnotlarda verilecektir. (Ç.N.)

5 Kimileri Tanrı'nın Tora'yı "Kızım" (*Babylonian Sanhedrin* 101a; *Leviticus Rabba* 20; *Exodus Rabba* 33; *Cant. Rabba* 8:11 ve 8 vb.) olarak adlandırdığı pasajları anımsayabilir. Fakat, C. A. Bugge'nin de usta bir şekilde belirttiği gibi ("Über das Messiasgeheimnis", *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, 1906, C.7, s. 108), kişileştirilmiş Tora'ya yapılan bu gibi alegorik atıflar İsa'nın eşsiz oğulluğu ile karşılaştırılmaz. Dünya'nın yaratılmasında aktif bir rol oynayan varlık öncesi Tora'nın bile (ki daha sonra kişileştirilmiş Hikmet olarak tanımlanacaktır) en azından Pavlus'un düşüncesinde Mesih ile herhangi bir bağlantısı yoktur. İsa'nın ilahi oğulluğu bir kinaye değil ontolojik bir gerçektir ve herhangi bir metafordan da türetilmemiştir.

6 Tam referanslar benim henüz basılmamış eserimde verilmektedir: *Die Theologie des Apostels Paulus im Lichte der jüdischen Religionsgeschichte*, bölüm 11. (Bu eser 1959 yılında Mohr (Siebeck) yayınevi tarafından basılmıştır. (Ç.N.))

7 Literal olarak "bağlanması" anlamındadır. (İshak kurban edilmemiş fakat kurban edilmek üzere bağlanmıştır. Yazar makalenin ilerleyen kısımlarında sunmuş olduğu tezini, İshak'ın kurban edilmek üzere bağlanması hadisesi üzerine bina edecektir. (Ç.N.))

8 Krş. Israel Lévi, "Le sacrifice d'Isaac et la mort de Jésus", *Revue des Etudes Juives* 1912, s. 156 vd.; V. Aptowitzer, "Les éléments juifs dans la légende du Golgatha", a.g.e. 1924, 150 vd. [Ayrıca bkz. J. Klausner, *From Jesus to Paul*, çev. W. F. Stinespring, s. 265, n. 7. New York, 1943. Editörün Notu]

Pavlus, İshak tipolojisini açık bir şekilde Mesih'in sembolü olarak geliştirmemiştir. O sadece, Hıristiyanların da tıpkı İshak gibi "ahdin çocukları" olduğunu söylemektedir.⁹ İshak'ın Moriah tepesinde¹⁰ kurban edilmek üzere yatırılmasının İsa'nın çilesinin τύπος'u¹¹ olduğunu söyleyen en eski pasaj Barnabas'ın Mektubu 7:3'tür.¹² Bundan kısa bir süre sonra bunun aynısını İskenderiyeli Klement,¹³ Irenaeus,¹⁴ Tertullian¹⁵ ve oldukça detaylı bir şekilde Origenes'te¹⁶ bulmaktayız. Mesih'in *Yeni Ahit*'in İshak'ı olduğu teması daha sonra Augustine,¹⁷ Orosius,¹⁸ ve bilhassa Ephraem Syrus¹⁹ tarafından ele alınmıştır. Aynı şekilde Hıristiyan sanatında, bu tema dördüncü yüzyılın başlarında resmedilmiştir.²⁰ Aslında, J. Parkes'in belirttiği gibi, "Bu paralelliğin ne kadar yerinde olduğu dikkate alındığında, onun daha sık kullanılmamış olması şaşırtıcıdır".²¹

Burada ben, Pavlusçu teolojinin bir evresini geliştirmek ve "İshak'ın Bağlanması"²² meselesinin, eski bir Ferisi²³ olan Pavlus'un muhtemelen haberdar olduğu bir Yahudi teolojik tasavvuru olduğunu ortaya koymak arzusundayım. Bununla birlikte Pavlus, "ilahi olarak gönderilmiş bir elçinin çarmıhta ölmesi vesilesiyle kurtuluş" öğretisini geliştirmeye karar verdiğinde söz konusu tasavvurun onun modeli olarak hizmet ettiğini göstermek niyetindeyim. İsa'nın durumunda olduğu gibi İshak'ın durumunda da ilahi olarak emredilen bir oğul kurbanı vardır. Ancak, ikinci durumda kurban Mesih olduğunun bilincinde olan ve Tanrı'nın Oğlu olarak kabul edilen bir adamken, ilk durumda İsrail'in ve dünyanın kaderinin bağlı olduğu biricik oğlunu ilahi bir emre itaat ederek kurban etmeye hazır olan bir babadır (Tanrı değil). Her ne kadar İshak'ın kurban edilme hadisesi tamamlanmamış olsa da, her ikisi de kutsal tarihin merkezî olaylarıdır.

Yaratılış kitabı hakkında yazılan *Midraş Rabbah*²⁴ *Talmud*'da dağınık vaziyette yer alan, İshak'ın kurban edilmesi hakkındaki geleneksel materyalleri bir araya getirmiştir. Bu çalışma Filistin'de

9 Gal.4:28; karşı. Rom.9:7 vd.

10 Yar.22:1-13. (Ç.N.)

11 τύπος (typos/tipos): Cins, kalıp, örnek. (Ç.N.)

12 Bu mektubun yazarının Resullerin İşleri kitabında adı geçen Barnabas olduğu ve 70-131 yılları arasında Gentile Hıristiyanlara yazıldığı sanılmaktadır. Barnabas İncili'yle karıştırılmamalıdır. (Ç.N.)

13 *Paedagogus* 1,5:1 [Migne, *Patrologia Graeca* 8, 277]; karşı. I, 31:3. İshak Mesih'i haça gerilme dışında her şeyde temsil etmektedir; ayrıca bkz. *Strom.* 2, 5 [Migne, *Patrologia Graeca* 8, 952]. Diğer referanslar için bkz. E. Molland, *The Conception of the Gospel in the Alexandrian Theology*, Skrifter av Norske Videnskaps Akademi, Filos Hist. Klasse s. 31, Oslo, 1938.

14 *Adversus Haereses* 4,4 [Migne, *Patrologia Graeca* 7, 986].

15 *Adversus Marcionem* III, 18 [Migne, *Patrologia Latina* 2, 346]; *Adversus Judaeos* 10 a [Migne, *Patrologia Latina* 2, 626]: Itaque in primis Isaac ... Christi exitum iam tunc denotabat ... (Bu duruma göre ilkinde İshak ... Mesih ise şimdi sonuncu olmuştur ... (Ç.N.)); karşı. *De patientia* 6.

16 Homily 8 in Genesis [Migne, *Patrologia Graeca* 12, 203-210]: Christus, cuius imago est Isaac (Mesih, İshak'ın görüntüsüdür (Ç.N.)) (Migne, a.g.y., s. 209). "Tanrı Kuzusu" (Yu.1:29) ilk defa Origenes tarafından Çıkış 22:13'te bahsedilen koç olarak tanımlanmıştır.

17 Migne, *Patrologia Latina* 36, 245; 41, 511.

18 A.g.y., 31, 71 vd.

19 Muhalifi 171, ve birçok yerde.

20 Karşı. H. Leclercq, "Isaac" içinde *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne* VII, 1553 vd., Paris, 1927; Theodor Klauser, "Abraham" içinde *R.L.A. Bölüm. I*, 25 vd., Leipzig, 1941.

21 J. Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, s. 117. London, 1934.

22 'Aqedat Yitsḥaq, karşı. Yar.22:9.

23 Elç.23:6. (Ç.N.)

24 Bölüm 56.

Amoraik çağın²⁵ sonlarında meydana getirilmiş olsa da temel olarak Tannaitik²⁶ gelenekler üzerine bina edilmiştir.²⁷ Yaratılış 22:6 üzerine yaptığı yorumunda Midraş, “Ve İbrahim yakmalık sunu için odunu aldı” ifadesini eklemektedir. Bu ekleme Matta İncili'nde geçen “haçını omuzlarında taşıyan kimse gibi”²⁸ ifadeleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir.²⁹ Yaratılış 22:8'de bu Midraş “böylece ikisi birlikte gittiler” cümlesini, *Onkelos* ve *Yeruşalmi* Targumlarıyla birlikte, *yaḥdaw* (birlikte) yerine, *kaḥado* (uyum içinde) şeklinde okumaktadır ve “İbrahim bağlamaya, İshak ise bağlanmaya gitti; İbrahim öldürmeye, İshak ise öldürülmeye hazırdı” yorumunu yapmaktadır.³⁰ Yaratılış 22:9 üzerine yapılan yorumda, titremesin ve kurban geçersiz olmasın diye İshak'ın babasından onu sıkıca bağlamasını istediği bile söylenmektedir.³¹

Yahudi geleneği bir sına, ³² İbrahim'in dine olan bağlılığının bir testi olarak 'Aqedah'ın karakteri üzerinde vurgu yapmaktadır. İbrahim'in imtihanın gereğini yapmak için hazır oluşu Tanrı'yı onurlandırmaktadır.³³ Fakat kurban olayının kendisi ciddiye alınmamaktadır, çünkü Yahudilikte insan kurban etmek abes ve son derece dehşet verici bir olaydır.

Bütün bunlara rağmen, İbrahim'in imanı “onun erdemine sayılmıştır”.³⁴ Gelenekte, bu tamamlanmamış amelden çıkan erdemlilik durumu, Tora'nın Sina'da³⁵ vahyedilmesiyle bağlantılı olarak Kızıl Deniz'de³⁶ aktif olduğu için bir çeşit değerli güç elde etmiştir.³⁷ Bu değerli güç hala İsrail'in kurtuluşu için, Roş Aşana'da³⁸ şofar³⁹ üflenmesinde ve *Mussaf*'ta,⁴⁰ antik dualar⁴¹ okunduğu zaman hatırlanmaktadır. İshak'ın faziletleri zürriyetinin imdadına yetişmekte ve onların günahlarını dengelemektedir.⁴²

25 Amoraik Çağ: MS 250-500. (Ç.N.)

26 Tannaitik Çağ: MS 70-250. (Ç.N.).

27 Krş. B. Heller, içinde *Encyclopedia Judaica* VII, 245, Berlin, 1931.

28 Matta 10:38'e yakın bir paralellik.

29 Bu pasajda İsa'nın “Haçını yüklenip ardından gelmeyen de bana layık değildir” dediği rivayet edilmektedir. Burada yazarın “haçı yüklenme” söylemini kurban edilmeye hazır olma durumu ile bağdaştırdığı anlaşılmaktadır. (Ç.N.)

30 Bazı 'Aqedah efsanelerinde İbrahim kahramandır, fakat litürjide İshak'ın bağlanmasıyla ilgili olarak daha erken dönem kaynaklarında (*Yeni Yıl için Mussaf* kitabının *Zikronot* bölümünde) İshak övülen kişidir. Bkz. L. Ginzberg, *Legends of the Jews*, 5/249, Philadelphia, 1925.

31 Krş. *Pirke de Rabbi Eliezer* 31.

32 Krş. Sanhedrin 89b, burada yoldan çıkarıcı olarak görünen şeytan, İbrahim'in Tanrı'ya olan hürmetini limit olarak görmektedir.

33 *Tanhuma Wayeroḥ*, Mezmurlar 8:5'e cevabında.

34 Yar.15:6; krş. Rom.4:5; Gal.3:6.

35 Moriah ve Sina bağlantısı özel bir geleneğin konusudur. Bir zamanlar rahibin hallah'ının diğer ekmeklerden ayrıldığı gibi Sina Dağı Moriah Dağından kaçmıştır, fakat Mesih'in günlerinde iki dağ birbirine yeniden kavuşacaktır (*Midrash Tehillim* 68, 17). Sonra, Moriah Golgotha ile birleştirilmiştir (*Syriac Cave of the Treasures* 29, 6).

36 *Mekhilta* Çıkış 14:15 (30a): 'Aqedah bir resim olarak Rabbi Jose ha-Galili'ye görünür olmuştur ve tehlikeden kurtulmasını sağlamıştır.

37 İbrahim'in İshak'ı kurban etmeye hazır oluşu onun soyunun gelecekte nail oldukları lütufların sebebi olarak gösterilmektedir. (Ç.N.)

38 Yahudi takvimine göre yeni yılın ilk gününde kutlanan bayramdır. Eylül-Ekim aylarına denk gelmektedir.

39 Koç boynuzundan yapılmış bir boru.

40 Krş. dipnot 30.

41 Bu dualardan bazıları ikinci yüzyılın başlarında bilinmektedir.

42 *Jerusalem Taanith* 65d; krş. *Exodus Rabba* 32:13 [44], ve muhtelif yerlerde.

Yaratılış Kitabı 22:14 hakkında Yaratılış Midraş'ımızın⁴³ bildirdiği kadarıyla, Rabbi Johanan bar Nappaḥa'ya göre, İbrahim Tanrı'ya olan bağlılığına karşılık ondan bu mükâfatı istemiştir: "Senden niyaz ederim ki, İshak'ın nesli şeytani dürtülerin gücü altında günaha düşerse ve hiç kimse onlara şefaet etmezse, onların şefaatchisi sen olasin; onun 'Aqedah'ını (bağlanmasını) unutmama ve onların üzerine merhametli ol." Benzer şekilde, aynı pasaj üzerinde Kudüs ve Pseudo-Jonathan Targumları da duayı ve günahların bağışlanmasını 'Aqedah'ın gücü üzerine bina etmektedir. Miladi üçüncü yüzyıl Talmudistlerinden Rabbi Abbahu'ya göre⁴⁴ Yeni Yıl Günü'nde şofarın üflenmesi çalılıkta yakalanan koçla⁴⁵ bağlantılıdır.⁴⁶ Zira pasaj şu şekilde devam etmektedir: "Kutsal Olan, ismi övülmüş olan şöyle dedi; önümde bir koçun boynuzunu üfle ki senin namına İbrahim'in oğlu İshak'ın kurbanını hatırlayayım ve onu, sen kendini benim uğrumda bağlamışsın gibi, senin namına sayayım".⁴⁷

Rabbi Levi'ye göre⁴⁸ Mesihî fidyeye, koçun boynuzuyla ilan edilmektedir: "Senin çocukların bir imparatorluktan başkasına sokulacaklar, Babil'den Media'ya⁴⁹, Media'dan Yunan'a, Yunan'dan Edom'a (yani Roma), fakat en sonunda onlar koçun boynuzları vesilesiyle kurtarılacaklardır."

'Aqedah'ın kefareti getirici⁵⁰ gücü antik zamanlardan beri bilinmektedir.⁵¹ İbadet kurallarının hâlihazırda Hillel ve Shammai okullarında tartışıldığı birinci yüzyıl kadar erken zamanlarda 'Aqedah muhtemelen Yeni Yıl ayininin bir parçasıdır.⁵² Günümüze kadar Yahudi ibadet kitapları İbrahim'in zürriyeti için İshak'ın kefareti getiren kurbanının fazileti öğretisinin merkezî pozisyonuna şahitlik etmiştir.

Rabbi Hoshaya'ya göre⁵³ İshak bir 'olah temimah'tır.⁵⁴ *Cant. Rabba* (1:14) İshak'ın İsrail'in günahlarının kefareti olarak sunak üzerine yattığını açıkça ifade etmektedir. Rabbi Jehoshua bar Hananya'ya göre, İshak sunağa bir miktar kan bile dökmüştür.⁵⁵ Bunlara ilaveten *Tanhuma* ve Rashi'ye

43 Krş. *Jerusalem Taanith* IV, 5; *Pesiqta Rabbati* 39.

44 *Roş Ašana* 16a.

45 Yar.22:13: ("İbrahim çevresine bakınca boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu." (Ç.N.))

46 Yar.22:15-18: "Rabbin meleği göklerden İbrahim'e ikinci kez seslendi. Rab diyor ki, kendi üzerime ant içiyorum. Bunu yaptığın için, biricik oğlunu esirgemediğin için seni fazlasıyla kutsayacağım, soyunu göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım. Soyun düşmanlarının kentlerini mülk edinecek. Soyunun aracılığıyla yeryüzündeki bütün uluslar kutsanacak. Çünkü sözümü dinledin." (Ç.N.)

47 Paralel metinler şunu ilave eder: "Ve onlar için adalet vasfını lütfâ çevir. Ne zaman? Yedinci ayda" (yani, Yeni Yılın Gününde). (*Pesiqta de Rab Kahana* 23 ve *Leviticus Rabba* 23 24 [9],

48 *Genesis Rabba* 22:13; krş. Rabbi Huna bar Isaac içinde *Leviticus Rabba* 23:14 [29].

49 Yunanlılar Medler'in yaşadığı bölgeyi "Media" olarak adlandırmaktadırlar. (Ç.N.)

50 Yani insanların günahlarının kefareti sağlıyarak onların kurtuluşu ermesini sağlayacak olan güç. (Ç.N.)

51 Mişna'da (Taanith XI, 3-5) oruç günleri için bir dua vardır, ki Gemara'ya göre (Taanith 16a), küllerin baştan saçılması ile bağlantılı olarak kefareti olarak anlaşılmalıdır. En erken dönem Roma ve İspanyol 'Aqedah litürjileri şu eserde neşredilmiştir: L. Zunz, *Die synagogale Poesie des Mittelalters*, ss. 136 ve devamı. Berlin, 1855.

52 Krş. Lévi (Revue des Etudes Juives, 1912, 178): "Rosh Hashanah ibadetinin ritüelleri zaten M.S. I. yüzyılda vardı ve 'Aqedah hakkındaki bölüm onun bütünlük bir parçası olduğu için onun esinlendiği doktrinin o zamanda hâlihazırda popüler olduğundan emin olunabilir."

53 *Genesis Rabba* 26:3 [64].

54 Mükemmel yakmalık sunu.

55 Rabbi Simeon bar Johai'nin Meliktası, Çık.16:2. Ben, yayımlanmamış olan kitabımda (dipnot 6) antik Yahudilikte kanın kefareti sağlayan gücü hakkında detaylı bilgi verdim. Burada "Kansız bir kefareti yoktur" diyen *Jomah 5a*'ya atıfta bulunmak yeterli olacaktır. Rashi der ki, Lev.17:11, "Her yaratığın ruhu kan ile bağlantılıdır. Bu nedenle ben onu insanın ruhu için kefareti olarak düzenledim. Bu sayede bir ruh gelmeli ve bir başka ruh için kefareti olmalı-

göre: "İshak'ın külleri Rabbin Dağı'nda bütün gelecek nesillere görünür vaziyettedir ve kefarete için hazır" denmiştir.⁵⁶ Küller sıklıkla kurtarıcı roller üstlenmişlerdir. Kimisi oruçlu bir günde külleri başına serpiştirir, böylece Tanrı'nın İshak'ın külleri düşünmesini ümit eder,⁵⁷ kimi ise onları günahların bağışlanması manasında minberin üzerine saçar.⁵⁸ İshak'ın külleri Kudüs'teki mabedin sonradan yükseldiği alanda yatmaktadır.⁵⁹ Tanrı sanki o küller sunakta öbeklenmiş gibi onlara bakmaktadır.⁶⁰ Böylece Tanrı tüm insanlığın iyiliği için, Yahudiler değil Gentileler için de 'Aqedahı hatırlar.⁶¹ Nihayetinde, içerisinde çoğunlukla erken dönem gelenekleri muhafaza eden *Rabbi Kahana'nın Pesiktası* şu kurtuluşsal ifadeyi içermektedir: "Kendini sunakta sunan İshak'ın liyakati vesilesiyle, Kutsal Olan, ismi övülmüş olan, en sonunda ölümü kaldıracaktır".⁶² Bu inanç tam anlamıyla Pavlus tarafından İsa'nın kefaretsel ölümüyle ilişkilendirilmiştir.

Pavlus'un öğretisinin yukarıda zikredilenlerle olan paralelliği dikkat çekicidir. Pavlus'un Romalılara Mektup 8:32'deki ifadeleri (τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο),⁶³ Origenes'in bahsettiği gibi,⁶⁴ Yaratılış 22:16'da (οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου)⁶⁵ Septuaginta'nın birer yansımasıdır: Pavlus'un mektupları Septuaginta'ya göndermelerle doludur.⁶⁶ İsa'nın "bizim günahlarımız neticesinde kurban edildiği"⁶⁷ öğretisi, Yahudiliğin anladığı şekliyle İbrahim'in kefarete getiren kurbanı ile benzerlik göstermektedir. Bir başka paralellik Romalılara Mektup 3:25'te (ὁν προέθετο ὁ θεός ἰλαστήριον)⁶⁸ Gottlieb Klein tarafından⁶⁹ belirtilmektedir: εἴθε προέθετο burada "sağladı (temin etti)" manasındaysa, bu, Yaratılış 22:8'deki "Tanrı kendisine bir koyun temin edecek..." manasında olan יִדְּאָן ibaresini kastediyor olabilir ve bu da "Tanrı'nın bir teskin edici (veya kefarete sağlayan sunum) olarak temin ettiği (Mesih)" anlamına gelir. Önerilen bu yorum şekli Origenes,⁷⁰ Ambrosiaster,⁷¹ John Chrysostome⁷² ve daha geç dönem yazarları olan Oekumenius ve Theophylactus tarafından desteklenmektedir. Fakat Büchsel⁷³ bu yorum tarzını mümkün görmemektedir. Pavlus'un İshak'ın yerine Mesih'i yerleştirdiği gibi, İslami gelenekte de Arapların geleneksel atası İsmail, 'Aqedah'ta aynı babadan fakat farklı analardan olan kardeşi İshak'ın yerini alır.⁷⁴

dır."

56 Yar.22:14 (ayrıca Lev.26:42).

57 Mishnah Taanith II,1; R. Hanina in Taanith 16a.

58 *Jerusalem Taanith* II, 65a.

59 *Zebaḥim* 62a'da Isaac Nappaha.

60 *Tanhuma Way-yislah* 23; *Sifra* ve *Midraş Rabba* Lev.26:42.

61 *Tanna debe Eliahu Rabba*, bölüm 7; ed. Friedmann, s. 36; krş., *Leviticus Rabba* 1:5.

62 Piska 32 [200a].

63 ...öz oğlunu esirgemeyip... (Ç.N.)

64 Migne, *Patrologia Graeca* 12, 203.

65 ...biricik oğlunu esirgemediğin için... (Ç.N.)

66 F. Büchsel içinde Kittel's *Wörterbuch* III, 323.

67 Rom.4:25; krş. 5:8 vd. ; 8:32; Gal.1:4; vb.

68 Rab, Mesih'i kefarete kurbanı olarak sundu. (Ç.N.)

69 *Studien über Paulus*, s. 96. Stockholm, 1918; bu çalışma artık görmezden gelinmemelidir.

70 *Comment. in epist. ad Rom.3*, 8 (Migne, *Patrologia Graeca* 14, 949): 'proposuit' enim intellegitur quasi prius posuit, hoc est priusquam esset. Quod enim est ponitur, quod nondum proponitur.

71 Migne, *Patrologia Latina* 17, 180: İçinde Christo proposuit Deus, id est disposuit propitium se futurum humani generi, si credant.

72 Migne, *Patrologia Graeca* 60, 444: ὁ μὲν γὰρ Πατήρ προέθετο, ὁ δὲ Χριστὸς ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι τὸ πᾶν κατώρθωσεν (Babanın önceden bildirdiği gibi Mesih onların yaptıklarını kendi bedeninde gerçekleştirdi. (Ç.N.))

73 F. Büchsel in Kittel's *Wörterbuch* III, 322.

74 Krş. Max Grünbaum, *Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde*, ss. 111 vd. Leiden, 1892.

Pavlus'un Korintoslulara I. Mektup 5:7'de "Mesih bizim için kurban edilmiş Fısıhımız'dır"⁷⁵ ve Romalılara Mektup 5:9'da onun kanı Hıristiyanları temize çıkarmıştır demesi, bende Pavlus'un 'Akedah ile ilişkili olarak Yahudi anlayışının etkisi altında kaldığı izlenimini uyandırmaktadır. Mısır'da İsraililerin kapı sütunlarına serpilen Fısıh kuzusunun kanı kurtarıcı gücünü İshak'ın bağlanmasından⁷⁶ almaktadır ki bir geleneğe göre bu bağlanma Fısıh'ta, Nisan ayında gerçekleşmiştir.⁷⁷

Nasıl ki Pavlus açıkça Yeşaya 53:11'de geçen Tanrı'nın Hizmetkârını/Doğru Kulunu Mesih olarak tanımlamıştır,⁷⁸ böylece o Mesih'in kurbanısal ölümünün kefareti getirici gücü öğretisini İshak'ın bağlanması üzerine bina etmiştir. Benzer Rosh Hashana ayininde yorumlandığı gibi: Pavlus'un 'Aqedah'a olan ilgisi örneğin Galatyalılara Mektup 3:16'da gösterilmektedir. Tabii ki Pavlus bunu, Yahudi olmayan, farklı bir öğretilen ortaya çıkarmıştır. Moriah ve Golgotha arasındaki temel fark, Moriah'ta ilk önce kurbanın gerçekleşmemiş olmasıdır, Tanrı tarafından durdurulmuştur; yine de Tanrı onu gerçekten tamamlanmış olarak kabul etmiştir.⁷⁹ Kurbanın tamamlanmış olma düşüncesi Yahudileri her zaman en üst düzeyde korku ile doldurmuştur. Yeremya 19:5'in sözleri ("ne de aklımdan geçirdim")⁸⁰ Taanith 4a'da⁸¹ İshak'ın kurbanına gönderme yapmaktadırlar. Ayrıca, *Genesis Rabba* 22:15'e (56) göre İbrahim Tanrı'ya "Ne beni ne de oğlum İshak'ı bir daha test etmeyeceğine dair bana yemin et" diyerek ağlamıştır.

Moriah ve Golgotha arasındaki bağlantıya işaret eden modern ilim adamlarından biri de Eugen Rosenstock'a yazdığı bir mektupta bunu Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkiyi formüle ederken aşağıdaki gibi kullanan Franz Rosenzweig'dir:

İbrahim sıradan bir şey kurban etmedi, sıradan bir çocuk değil, "tek" oğlunu kurban etti.⁸² Bunun da ötesinde bu olay ahdin oğlunun ahdin Tanrı'sına kurban edilmesidir ki bu kurban insan algısına göre imkânsız olarak algılanacak bir durumdur. Bu pasajların bizim en yüksek kutsal günümüze ait olması beyhude değildir; bu sadece bir kişinin bireyselliğinin (Golgotha) kurban edilmesinin prototipi değildir. Fakat oğulun ve bütün gelecek oğulların ulusal varlığının kurban edilmesidir. Biz Tanrı'nın önünde bu kurbanı, ya da (kurbandan ziyade) bu kurban olma için hazır bulunuşa yalvarmaktayız. Yani rivayette fazlasıyla vurgulanan oğulunkine değil, babanın sergilemiş olduğu tavır üzerinde vurgu yapmaktayız.⁸³ Oğul geri verilir (yani kurban edilmez): o artık açık bir şekilde ahdin oğludur.⁸⁴

75 Fısıh (Pesah): İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışının anısında Nisan ayında kutlanan bir Yahudi bayramı.

76 *Mekilta* 12:13 [8a]; *Exodus Rabba* 12:22 [17].

77 Jubilees 18; *Exodus Rabba* 12:2.

78 Krş. 2Ko.5:21; Gal.3:18; vb.

79 "Kesme eylemi tamamlanmamış olsa da, İshak'ın kurbanı fiili olarak gerçekleşmiş gibi kabul edilmiştir" (Rabbi Joshua, Siḥnin'den, Rabbi Levi namına, *Genesis Rabba* 55,5 içinde). David Kimchi, "İşlem tamamlanmamış ve İshak boğazlanmamış olsa da, Tanrı nazarında gönüllülük fiile eşit olarak sayılmıştır" (benzer şekilde Maimonides, *More Nebuchim* III, 24).

80 Yer.19:5: Çocuklarını ateşte Baal'a kurban etmek için tapınma yerleri kurdular. Böyle bir şey ne buyurdum ne sözünü ettim ne de aklımdan geçirdim. (Ç.N.)

81 Krş. Tanhuma Way. 40.

82 Muhtemelen Sanhedrin 89b'ye bir gönderme.

83 Rosenzweig Yaratılış 22'den ziyade açık bir şekilde Midrash'ı kastetmektedir.

84 Franz Rosenzweig, *Briefe*, p. 689. Berlin, 1936.

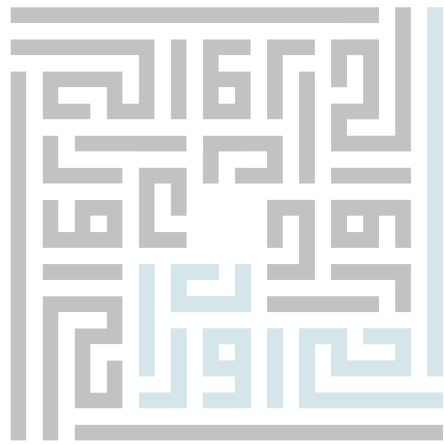
Bir kimse daha da ileri giderek ahdin oğlunun Tanrı'nın Oğlu'na dönüştüğünü söyleyebilir: onun fidyesi bütün İsrail'in fidyesi anlamına gelmektedir.⁸⁵ Mesih'in kurbanı Hıristiyan inancının temel dayanaklarından hareketle bu şekilde anlaşılamayacak olsa da⁸⁶ kurban edilmeye istekli olma durumu onun insanları için kefareti tamamlamaya yeterlidir. Pavlus İsa'nın kefareti getiren ölümünün etkilerinin sadece İsrail'e has kılınamayacağını, bunun bütün insanlık için kefareti sağlayacağını ve onlar için Tanrı'ya bir yol açacağını savunmaktadır. Pavlus için Haç'ın ehemmiyeti İshak'ın kurbanına yaptığı üstü kapalı kinayesi olmadan anlaşılamaz: Pavlus'un yorumu burada Rabbiniktir. Fakat yine de hatırlamalıyız ki, Pavlus'un düşüncesinde İshak'ın 'Aqedah'ı tamamen ve sonunda İsa Mesih'in ölümüyle doğrulmuş olan kefareti için sadece bir "tip" ve "sembol" dür.

Kaynakça

Schoeps, Hans Joachim. "The Sacrifice of Isaac in Paul's Theology". *Journal of Biblical Literature* 65/4 (Aralık 1946), 385-392.

85 Bkz. *Palestinian Tannith* 11,4 [65d].

86 Hıristiyan inancına göre İsa ölmeyi istemekle kalmamış, kendini feda ederek ölmüştür. Bu nedenle sadece istekli olmanın kefareti için yeterli sayılması Hıristiyan inancına uygun değildir. (Ç.N.)

AHIF

Sıddık Baysal, Mukaddimeler-I Tercüme ve Değerlendirme. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019. 139 s.

Rukiye ÇELEBİ*

*Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi

E-mail: rukiyeclp@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7553-3624

ROR: 05rrfpt58

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi

Geliş Tarihi: 15 Kasım 2023

Kabul Tarihi: 14 Aralık 2023

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2023

Değerlendirme: Bu çalışmanın ön inceleme editörler kurulu tarafından yapılmış ve benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Öz

Mukaddimeler-I, İbn Cüzey el-Kelbî'nin (ö.741-1340) muhtasar bir dirayet tefsiri olan *et-Teshîl li 'ulumi't-tenzîl* adlı eserinin birinci mukaddimesinin tercüme ve değerlendirmesini kapsamaktadır. Eserde söz konusu mukaddimenin tercümesinden önce İbn Cüzey'in hayatı ve ilmî şahsiyetinden bahsedilmiştir. İbn Cüzey'in yaşadığı dönemdeki kültürel ortamın, yazarı ve eserini etkileme ihtimali göz önünde bulundurularak sunulan bilgilerle söz konusu müellif ve eserinin daha doğru anlaşılması hedeflenmiştir. Kur'an ilimlerinin bir özeti olarak telif edilen bu mukaddime, günümüz okurlarının ilgisini çekecek niteliklere sahiptir. Tefsir usulü alanında kaleme alınmış bu tarz klasik eserler genel olarak, özellikle uzmanlık alanı tefsir olan araştırmacıların istifade edebileceği türden kapsamlı eserler olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu mukaddime tercümesi, tefsir okumak isteyen ancak bu alanda teknik altyapıya sahip olmadığı için okuduğu eserden yeterince istifade edemeyen okurların yararlanabileceği niteliklere sahiptir. Bu tercümenin, tefsir usulüne dair temel konuları ele alması, Tefsir derslerinde kaynak kitap olarak kullanılabilmesini mümkün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Tefsir, Kur'an İlimleri, Mukaddime, İbn Cüzey.

Sıddık Baysal, Mukaddimeler-I Tercüme ve Değerlendirme. Ankara:
Araştırma Yayınları, 2019. 139 s.

Rukiye ÇELEBİ*

*Research Assistant, Kirsehir Ahi Evran University, Faculty of Islamic Sciences, Kirsehir/Turkiye

E-mail: rukiyeclp@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7553-3624

ROR: 05rrfpt58

Article Type: Book Review

Date Received: 15 November 2023

Date Accepted: 14 December 2023

Date Published: 31 December 2023

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) - Plagiarism check (Turnitin)

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

...

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Abstract

The preliminary section, *Mukaddimeler-I*, encompasses the translation and analysis of the first introduction in Ibn Juzayy al-Kalbi's (d. 741/1340) concise dirayet tafsir (exegetical interpretation) titled 'al-Tashil li 'ulumi't-Tanzil. The work begins with a detailed discussion of Ibn Juzayy's life and scholarly persona before presenting the translation of the mentioned introduction. Considering the cultural milieu of Ibn Juzayy's era, the information provided aims to offer a more accurate understanding of the author and his work. This mukaddima, composed as a summary of Quranic sciences, possesses qualities that are likely to interest contemporary readers. Such classic works in the field of tafsir methodology are generally seen as comprehensive texts, particularly beneficial for researchers specializing in exegesis. Therefore, this translation of the mukaddima is especially valuable for readers interested in tafsir but lack the technical background, enabling them to benefit more effectively from their readings. The translation focuses on fundamental topics in tafsir methodology therefore it is convenient to use as a reference book in Tafsir courses.

Keywords: Al-Andalus, Tafsir, Quranic Sciences, Introduction, Ibn Juzayy.

Citation: ÇELEBİ, Rukiye. (2023) Mukaddimeler-I Tercüme ve Değerlendirme. *AHİF* 1 (Aralık 2023), 49-53.

Mukaddimeler-I isimli kitap, İbn Cüzey el-Kelbî'nin (ö.741-1340) muhtasar bir dirayet tefsiri olan *et-Teshîl li 'ulumi't-tenzîl* adlı eserinin birinci mukaddimesinin tercüme ve değerlendirmesini içermektedir. İbn Cüzey, sözü geçen bu eserine iki mukaddime yazmıştır. Bunlardan birincisi faydalı konular ve küllî kaideler; ikincisi ise Kur'an'da çokça tekrarlanan lafızların anlamlarıdır. İncelediğimiz bu kitap birinci mukaddimenin tercümesi ve değerlendirmesi ile sınırlı tutulmuştur.

Yazar, söz konusu eseri tercüme ederken Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınevine ait 1995 yılı Beyrut baskısını esas almıştır. Yazar, mukaddimenin tercümesine başlamadan önce İbn Cüzey'in hayatı ve ilmî şahsiyetine ışık tutmuştur. Bunun nedenini İbn Cüzey'in yaşadığı coğrafyanın zihnî alt yapısını, duygularının arka planını ve kullandığı kavramların içerisinde bulunduğu topluma göre şekillendiğini vurgulamak olarak açıklamaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde yazar tarafından, açıklama nedeniyle de olsa esas metne ilave yapılmayacağı belirtilmiştir. Yazar, yapmak istediği açıklamalara hem dipnotlarda hem de giriş ve değerlendirme bölümlerinde yer vererek bu konuda tutarlı davranmıştır. Eserin tercümesinde ve eser içeriğine dair yapılan değerlendirmelerde, özgün metne bağlı kalınması; eserin ve yazarın asıl şekliyle anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde İbn Cüzey'in hayatı ve ilmî çalışmalarına, ders aldığı hocalarına ve öğrencileri ile ilgili birtakım bilgilere yer verilmiştir. Yazar bunun amacını, İbn Cüzey'in mukaddimesini onun hakikatleri ile okumak olarak ifade etmektedir. Nitekim bir metni yazarının içinde bulunduğu hakikatler ile okumak, o metnin arkasındaki kültürel yapıyı ve çağının özgünlüklerine açılan anlamları ortaya çıkarması açısından önemlidir. Buradan hareketle eserde Endülüs'ün siyasî ve sosyal tarihi ele alınmıştır. İbn Cüzey'in, Benî Ahmer Devleti döneminde yaşadığı ve ilmî çalışmalarını bu dönemin kültürel ortamında yaptığı vurgulanmıştır. Yazar, Endülüs siyasî tarihini özetlemiş, sonrasında ise İbn Cüzey'in yaşamını sürdürdüğü Benî Ahmer dönemi (635/1238-897/1492) hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. İbn Cüzey'in yaşadığı dönemdeki kültürel ortamın, yazarı ve eserini etkileme ihtimalinden hareketle yer verilen bu bilgiler söz konusu müellif ve eseri daha doğru anlama noktasında önemli katkılar sunmuştur. Bu bölümde Endülüs siyasî geçmişine değinen yazar daha sonra söz konusu ortamın İbn Cüzey üzerindeki muhtemel etkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Yine yazar, Endülüs'te Müslümanların siyasî üstünlüğü kaybetmelerinin İbn Cüzey'i etkilediğini ve bu durumun onun vaaz ve hutbelerine de yansıdığını belirterek Müslümanlara yaptığı cihat çağrılarını ile örneklendirmiştir.

Eserin ikinci bölümü *et-Teshîl li ulumi't-tenzîl* adlı eserin önsöz ve birinci mukaddimesinin tercümesini içerir. Yazarın tercümesinden hareketle İbn Cüzey'in öncelikle, eserini oluşturmasındaki dört maksattan bahsettiğini görüyoruz. Bu maksatlardan ilki, ilim öğrenen talebelere kolaylık sağlaması açısından kapsamlı birçok bilgiyi küçük hacimli bir kitapta toplamaktır. İbn Cüzey, bu noktada fazlaca özet bir bilgiyi okuyucuya sunduğunu belirtmiştir. Yazarın ikinci maksadı ise kendine ait düşünceleri ve hocalarına ait olup kaybolmasını istemediği nükteleri kayıt altına almaktır. İbn Cüzey, eserini oluşturmaktaki üçüncü gayesinin hafi, müşkil, mücmel ve müteşabih gibi kapalı lafızları aydınlatmak olduğunu belirtmiştir. Son maksat olarak ise insanların sahih, batıl ya da bu ikisini de içerisinde barındıracak görüşlerinin olabileceği düşüncesinden yola çıkarak müfessirlerin görüşlerini inceleyip; sahih, sakim ve râcih-mercuh şeklinde kategorileştir-

me yapmayı amaçladığını zikretmiştir. Nitekim İbn Cüzey, aşırı derecede zayıf ve batıl görüşlerin bir kısmını insanları uyarmak maksadıyla eserine almış, birçoğundan ise eserini bunlardan arındırmak gayesiyle uzak durduğunu ifade etmiştir.

Yazarın tercümesine göre birinci mukaddimenin içeriği toplamda on iki konudan oluşmuştur. İbn Cüzey, öncelikle Kur'an'ın nazil oluş süreci kapsamında kitaplaştırılması, toplanması, çoğaltılması, Kur'an'ın isimleri, harekelenmesi, sure kelimesinin anlamı gibi konulara değinmiştir. Bu kısımda Kur'an'ın nazil oluşundan günümüzdeki şeklini alış süreci veciz bir şekilde anlatılmıştır. Kur'an'ın nüzul sürecinin -Mekke ve Medine döneminin- toplamda yirmi yıllık bir süreye tekabül ettiği vurgulanmıştır. Müellif, peygamberlik süresi ile ilgili ortaya çıkan farklı görüşlerin Hz. Peygamber'in vefat yaşının 60 ya da 63 şeklindeki ihtilaftan kaynaklandığını düşünmektedir.

İbn Cüzey eserinde, tafsîlî açıdan Kur'an'ın ana konularını yedi başlık altında toplamıştır. Bunlar; Rubûbiyet, Nübüvvet, meâd, ahkâm, va'd, vaîd ve kasas ilimleridir. Daha sonra Kur'an ile alakalı ilimler bahsinde tefsir, kıraat, ahkâm, nesh, hadis, kıssa, tasavvuf, usulü'd-dîn, usulü'l-fikh, lügat, nahiv, beyan ilimlerine yer vermiştir. İbn Cüzey, tefsirin bizatihi maksat olduğuna ve diğer ilimlerin ise tefsirin ihtiyaç duyduğu araç ilimler olduğuna dikkat çekmiştir. İbn Cüzey, tefsir ilmini açıklamasının akabinde diğer ilimlere de kısaca değinmiştir. Bu bölümlerde yazarın metinde geçen mücmel, mübeyyen, fahva'l-hitab, lahnu'l-hitab gibi birçok kavramı dipnotta açıklaması okuyucunun asıl metni okurken anlamakta zorlanabileceği bazı lafızları anlaması açısından faydalı olmuştur.

Müellif, bu açıklamalarının akabinde müfessirlerin aralarında çıkan ihtilaf sebeplerinin on adet olduğunu serdetmiş ve bunları sıralamıştır. Bu ihtilafları ise genel olarak; kıraat ihtilafı, umum ve husus ihtilafı, hükmün nâsîh ya da mensûh olma ihtimali şeklinde sıraladığı görülmektedir. Yine müfessirlerin bir konuda tercih yaptıklarında tercih gerekçelerinin de aynı şekilde on iki adet olduğunu söylemiş ve bunları zikrederek kısa açıklamalarda bulunmuştur.

İbn Cüzey, Kur'an ilimleri ve Tefsir'e dair vermiş olduğu bilgilerin akabinde müfessirler hakkındaki açıklamalarına geçmiştir. Müfessirleri iki gruba ayırmış ve bunların ilkinin Kur'an'ı tefsir eden ve anlamları hakkında görüş bildirenler; diğerinin ise bu konuda görüş belirtmeyenler olduğunu söylemiştir.

İbn Cüzey, sonrasında ise vakıf konusunu ele almış ve vakıf işaretlerinin tam, hasen, kâfi ve kabih olduğunu söylemiştir. Fesahat, belağat ve beyan konusuna da değinen İbn Cüzey, burada fesahatin şartlarından olan belagatin tanımından ve beyan araçlarından bahsetmiştir. Beyan araçları ile kastedilen şeyin bedi' sanatı olduğunu vurgulamış ve bedi' sanatlarının mecaz, kinaye, iltifat, temdit, i'tirad, tecnis, tıbak, mukabele, müşakele, terdîd, lüzumu ma la yelzem, kalb, taksim, tetmim, tekrar, tehekküm, el-leffu ve'n-neşr, cem', tersi', tecsî', istitrâd, mübalağa olduğunu söylemiş ve bunların kısa açıklamalarına yer vermiştir. Yazar bu kavramları asıl metne müdahale etmeden dipnotta ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bu açıklamalar sayesinde okuyucuya, belirli kavramları daha net bir şekilde anlama imkânı tanınmıştır. İbn Cüzey, İ'cazu'l-Kur'an ve Kur'an'ın Allah katından inmiş olduğunun ispatına değinerek Kur'an'ın mucize Kitap olmasının delilinden bahsetmiştir. İbn Cüzey Kur'an'ın faziletinden bahsetmiş; Kur'an'ı okumanın, öğrenmenin ve öğretmenin faziletine dair ayetlere yer vermiştir. Fatiha, Bakara, Kehf, Felak, İhlas surelerinin faziletine değinerek mukaddimesini sonlandırmıştır.

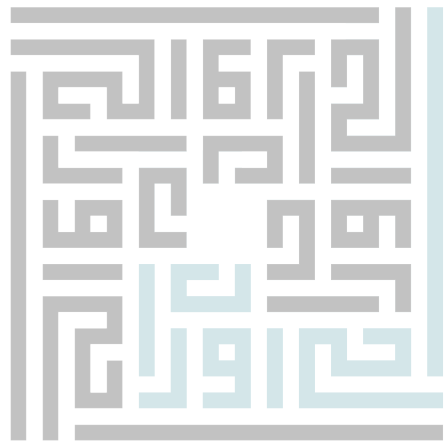
Yazarın değerlendirmelerinden anlaşıldığına göre Kur'an ilimlerinin özeti olarak telif edilen bu mukaddime, günümüz okurlarının ilgisini çekecek niteliklere sahiptir. Yazarın da ifade ettiği gibi tefsir usulü alanında bu tarz klasik eserler genel olarak, ancak uzmanlık alanı tefsir olan araştırmacıların istifade edebileceği türden kapsamlı eserlerdir. Yazarın bu mukaddime tercümesini, tefsir okumak isteyen ama bu alanda teknik bir altyapıya sahip olmadığı için okuduğu eserden yeterince istifade edemeyen okurlara yönelik bir tür kılavuz niteliğinde görmesi oldukça yerinde bir yaklaşımdır.

Yazar, söz konusu esere ait mukaddimeleri ve tefsir metnini, ihtisar tasarımının bir neticesi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, muhtasar olarak değerlendirilen tefsir metni okunmadan önce bu veciz mukaddimelerin ilgi ve dikkatle okunmasının önemine vurgu yapmıştır. Öyle ki, eserin mukaddime kısımlarını usul, tefsir kısmını ise bu usulün fûru'u mesabesinde görmüştür. Yazar aynı zamanda, *et-Teshîl li 'ulumi't-tenzîl* adlı eserin muhtasar bir dirayet tefsiri olmakla birlikte okurun tefsir ilmine dair ihtiyaç duyduğu bilgileri genel olarak ihtiva ettiğine değinmiştir.

İbn Cüzey'in birinci Mukaddimesi üzerine yapılan bu çeviri ve değerlendirme, geniş bir tefsir usulü perspektifi sunan dikkate değer bir çalışma olmuştur. Bu kitap, tefsir alanında çalışan araştırmacılar ve bu konuyla ilgilenenler için önemli bir kaynak olma potansiyeline sahiptir. Eser, muhtasar bir dirayet tefsiri olan *et-Teshîl li 'ulumi't-tenzîl* adlı eserin birinci mukaddimesini kapsamlı bir şekilde inceleyerek, okuyuculara hem özet hem de detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu eserin, tefsir usulüne dair temel konuları ele alması dolayısıyla, Tefsir derslerinde kullanılabilir kaynak kitap olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Kaynakça

El-Kelbî, İbn Cüzey. *Mukaddimeler-I*. çev. Sıddık Baysal. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2019.

AHIF

Mustafa Tanrıverdi, Müttefekun Aleyh – Bir Hadis İstilahının Tarihi Serencamı. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023. 199 s.

Mehmet BOZKIRLI*

***Arş. Gör.**, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, Kırşehir/Türkiye

E-mail: mehmet.bozkirli@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4904-6662

ROR: 00qva7y21r

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi

Geliş Tarihi: 16 Kasım 2023

Kabul Tarihi: 19 Aralık 2023

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2023

Değerlendirme: Bu çalışmanın ön inceleme editörler kurulu tarafından yapılmış ve benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

• • •

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Öz

Hadis usulünün anlaşılmasına yönelik çalışmalarda yer yer tarihsel bağlamından kopuk anakronik yaklaşımlara rastlanmaktadır. Hadis usulü kaidelerinin ve kavramlarının tarihsel bağlam dikkate alınarak incelenmesi bu tür hatalı yaklaşımları ortadan kaldırmayı sağlayacaktır. Mustafa Tanrıverdi'nin *Müttefekun Aleyh – Bir Hadis İstilahının Tarihi Serencamı* adlı eseri bu tarz bir izlenim vermektedir. Adından da anlaşılacağı üzere yazar çalışmada, müttefekun aleyh kavramının tarihi süreç içerisinde uğradığı değişimleri ve hadis ilmine etkilerini ele almakta ve kavrama ait birçok önemli bilgiye yer vermektedir. Eserde, müttefekun aleyh ıstilahının kavramlaşma süreci Hâkim en-Nîsabûrî ve İbnü's-Salâh'ın sahih hadis tasnifleri merkeze alınarak incelenmiştir. Bu doğrultuda, Hâkim ile birlikte isnad ve metin merkezli hadis tenkid faaliyetlerinin *Sahihayn* lehine esnetildiği ve İbnü's-Salâh ile bu anlayışın sistemleştiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usulü, Hadis Tarihi, Müttefekun Aleyh, Sahihayn, Buhârî, Müslim.

Mustafa Tanrıverdi, Müttefekun Aleyh – Bir Hadis İstılahının Tarihi Serencamı. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023. 199 s.

Mehmet BOZKIRLI*

Research Assistant, Kirsehir Ahi Evran University, Faculty of Islamic Sciences, Kirsehir/Turkiye

E-mail: mehmet.bozkirli@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4904-6662

ROR: 00qva7y21r

Article Type: Book Review

Date Received: 16 November 2023

Date Accepted: 19 December 2023

Date Published: 31 December 2023

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) - Plagiarism check (Turnitin)

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahif>

Abstract

Anachronistic approaches that are disconnected from the historical context of the topic are sometimes encountered in studies aimed at understanding the hadith methodology. Analysing the principles and concepts of hadith methodology by considering the historical context will help to eliminate such erroneous approaches. Mustafa Tanrıverdi's *Müttefekun Aleyh - Bir Hadis İstılahının Tarihi Serencamı* gives such an impression. As the title suggests, the author deals with the changes that the concept of muttafeekun 'alaih has undergone in the historical process and its effects on the science of hadith. It also includes many important information about the concept. In this work, the conceptualisation process of muttafeekun 'alaih term was analysed by focusing on the classification of sahih hadiths Hakim en-Nisaburi and Ibnu's-Salah. In this respect, together with Hakim, it is defended that isnad and text focused hadith criticism activities was bent on behalf of *Sahihayn* and this understanding was systematised by Ibnu's-Salah.

Keywords: Hadith Methodology, Hadith History, Muttafeekun Aleyh, Sahihayn, Bukhari, Muslim.

Hadis ilminin önde gelen şahsiyetlerinin yaşadığı ve temel hadis kaynaklarının telif edildiği hicrî III. asır hadis rivayet kaideleri ve cerh tadil hükümlerinin belirginleştiği bir dönemdir. Hadis münekkitlerinin hem uyguladıkları hem de sözlü ve yazılı olarak kayıt altına aldıkları bu kaideler günümüze ulaşanlar dikkate alındığında ya da bilinebildiği kadarıyla IV. asır itibarıyla müstakil hadis usulü eserlerinde toplanmaya başlanmış ve zaman içerisinde gelişimini sürdürmüştür. Ancak müteahhir dönem hadis âlimleri tarafından sistemleştirilen hadis usulü ile erken dönem hadis münekkitlerinin uygulamaları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum modern dönemde yapılan hadis usulü araştırmalarında anakronik bazı yaklaşımlara kapı aralamaktadır. Müteahhir dönemde sistemleşmiş hadis usulü kaideleriyle hadis ilminin kurucu otoritelerinin tenkit edilmesi mezkûr yaklaşımın en çarpıcı örneklerindedir. Buradan hareketle hadis ilminin anlaşılması hadis istilahlarının öğrenilmesine; hadis istilahlarının anlaşılması ise ilgili istilahların tarihî süreç içerisinde geçirdiği dönüşümlerin izlenmesine bağlıdır, denilebilir.

Mustafa Tanrıverdi'nin *Müttefekun Aleyh – Bir Hadis İstilahının Tarihi Serencamı*- adlı eseri bir hadis istilahının geçirdiği tarihî süreci ele alma iddiasıyla dikkat çekicidir. Hadis ilminin temel kaynaklarından olan *Sahihayn* tasnif edildikleri dönemde büyük yankı uyandırmış sonraki dönemlerde de bahsi geçen iki esere atfedilen önem artarak devam etmiştir. Bunun bir yansıması olarak hem Buhârî'nin (ö. 256/870) hem de Müslim'in (ö. 261/875) ittifakla tahric ettiği rivayetler için "müttefekun aleyh" kavramı kullanılmıştır. Mütekaddim ve müteahhir dönem hadis tartışmaları içerisinde kendine yer edinen bu kavramın tarihi serencamının incelenmesinin, hadis tarihi ve usulünün anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Tanrıverdi'nin çalışması giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Yazar, girişte kitabın konusu ve müttefekun aleyh kavramının oluşumuna dair kısa bir bilgilendirme yapmaktadır.

"Kavramsallaşma Öncesi" başlıklı birinci bölümde ise Hâkim (ö. 405/1014) öncesi "müttefekun aleyh" kavramının nüvelerini oluşturan "ittifak", "resm" ve "cem" kavramlarının kullanımı-na ve "Sahihayn" olgusuna dair değerlendirmelere yer vermiştir.

"Kavramın Doğuşu ve Tartışmalar" başlıklı ikinci bölümde yazar, Hâkim'in geniş kapsamlı "müttefekun aleyh" tanımına, Hâkim'e kadar ve ondan sonraki dönemde *Sahihayn*'in sıhhatine yönelik icmâ iddialarına yer vermiş, Hâkim'in müttefekun aleyh tanımının kendisinden sonraki icmâ iddialarını dolaylı olarak etkilediğini savunmuştur. Öne sürdüğü *Sahihayn* şartları nedeniyle, İbn Mende (ö. 395/1005), Beyhakî (ö. 458/1066) ve Nevevî (ö. 676/1277) gibi âlimlerin Hâkim'e yönelik eleştirileriyle bu bölümü tamamlamıştır.

"Kavramın Yerleşmesi ve İtirazlar" başlıklı üçüncü bölümde, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) yedili sahih hadis tasnifine yer vermiş, onun bu tasnifle müttefekun aleyh kavramını daralttığına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Öte yandan İbnü's-Salâh'ın müteahhir dönemde hadis tashihihinin mümkün olmadığı ve sahih hadisin tespitinde münekkit imamlara tabi olunması gerektiği ve *Sahihayn*'da yer alan hadislerin nazarî ilim ifade ettiği görüşlerine yer vermiştir. Ardından Zerkeşî (ö. 794/1392), Irâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi âlimlerin bu görüşlere yönelttikleri tenkitlere ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) uzlaştırıcı yaklaşımına temas etmiştir.

“Kavramsallaşma Sonrası Durum” başlıklı son bölümde ise, telakkî bi'l-kabûl olgusu, tenkidin devre dışı bırakılması, hadiste tashih problemi, *Sahihayn*'ın bilgi değeri, *Sahihayn*'ın merkezî bir paye elde etmesi ve *Sahihayn*'ın kutsal kabul edilmesi başlıklarına yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde yazar, Hâkim'in müttefekun aleyh tanımının hadislerin sıhhatini belirlemede isnad ve metin değerlendirmesini devre dışı bıraktığını ve sıhhatin kitap merkezli tespitine zemin hazırladığını, İbnü's-Salâh ile de bu anlayışın yerleştiğini savunmaktadır.

Eser bir bütün olarak değerlendirildiğinde, “müttefekun aleyh” kavramını oldukça geniş bir tarihî yelpaze içerisinde ele alması yönüyle değerlidir. Ancak konuların başlıkta yer alan tarihî serencama uygun olarak işlenmemiş olması okuyucunun kitaptan istifadesini zorlaştırmaktadır. *Sahihayn*'ın telif süreci ve müelliflerinin kendi dönemlerinde aldıkları övgü veya eleştirileri, Dârekutnî (ö. 385/995) ve diğer münekkitlerin bu eserlere yönelik tenkitleri, mezkûr eserlere yazılan müstahrec çalışmaları, Hâkim'in müttefekun aleyh tanımı ve *Müstedrek* eseri, ardından İbnü's-Salâh'ın görüşleri kronolojik sırayla ele alınmış olsaydı, okuyucunun konuyu takip edebilmesi için daha az çaba gerekirdi. Dolayısıyla, eserin konu dağılımı tarihî serencama yansıtma da daha tatmin edici olabilirdi.

Eserin şekilsel özellikleri bir kenara bırakılırsa, kurgusu açısından iki temel probleme işaret edilmelidir. İlk olarak yazar, sadece hadis tarihinde değil genel olarak İslam ilim tarihinde bir olgu haline gelmiş olan *Sahihayn*'ın sıhhati ve bunun ifade şekilleri olan “müttefekun aleyh” ve “telakkî bi'l-kabûl” kavramlarını, önsözde yer alan ve tüm kitaba hâkim olan “hadislerin sahihliğinin belirlenmesinde tenkidi devre dışı bırakarak sıhhat tespitinde bazı eserlerin merkezî rolüne atıf yapan bu yaklaşımın tarihî serencamı ele alınmaktadır” düşüncesine indirgemıştır. Bu ön kabul, yazarın konuyu derinlikli ve objektif incelemesinin önüne geçmekle birlikte incelememizin başında ifade ettiğimiz anakronizme düşmesine neden olmuştur. Bu anakronik tavır “hadis usulü prensiplerinin belli başlı eserler lehine esnetilmesi” ifadeleriyle eserin birçok yerinde kendine yer bulmuştur (s. 76, 97, 118, 148). Buhârî ve Müslim bizzat hadis usul kaidelerini ortaya koyan hadis otoritelerinden iken hicri VII. asırda İbnü's-Salâh ile sistemleşmeye başlayan hadis usulü kaidelerinin kendisinden önce ortaya konan eserleri tenkit etmek amacıyla kullanılması anakronik bir yaklaşımdır. Yazar yukarıda alıntılanan hadis usulü kurallarının esnetildiğinden bahseden cümlesinde bazen *Sahihayn* bazen belli başlı eserler ifadesine yer vermiştir. Belli başlı eserler ifadesi, *Sahihayn* dışında bazı eserlerin de tümünden sahih kabul edildiğini çağrıştırmaktadır. Ancak *Sahihayn* dışında hadis tarihinde genel kabule mazhar olan herhangi bir hadis derlemesi mevcut değildir. Mesela hadis tenkitçiliği Buhârî ve Müslim'e yakın görülen Nesâî'nin *Sünen*'i dahi böyle bir hüsn-i kabul görmemiştir. *Sahihayn*'ın zorlama bir şekilde değil; tenkit, istihraç, istidrak ve şerhlerle tabii bir süreç içerisinde telakkî bi'l-kabûl'e mazhar olduğunu dile getirmek tarihî gerçekliğe daha uygundur.

Eserin kurgusunda göze çarpan ikinci temel problem ise, Hâkim'in müttefekun aleyh tanımına yanlış bir anlam yüklenerek kitabın bunun üzerine kurgulanmasıdır. Hâkim, söz konusu tanımında “Ne tür hadislerin sahih kabul edileceği konusunda hadis âlimlerinin ittifak ettiği hususlar”ı sıralamaktadır. Başka bir deyişle o, “Hadis ilminde hangi rivayetlere (ittifakla) sahih denir?” demiştir. Benzer şekilde Muhtelefun fih tabiriyle de “Sahih sayılması hususunda ihtilaf edilen rivayet türleri” kastedilmiştir. Buradaki “müttefekun aleyh” kavramı terim anlamıyla

değil sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Buna göre, söz konusu beş maddenin tamamının bilinen müttefekun aleyh kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Yoksa örneğin beşinci maddeye göre hangi hadislerin uygunluk arz ettiği ve hangi âlimlerin bu konuda ittifak ettiği sorusuna cevap bulmak güç olacaktır. Terim anlamıyla müttefekun aleyh, bir hadisin tahricinde Buhârî ve Müslim'in ittifakını ifade etmektedir. Hâkim'in tanımı ise tahricinden bağımsız olarak hadis otoritelerinin hangi hadisleri sahih saydığıyla ilgilidir. Hâkim'in ilk sırada *Sahihayn*'ı zikretmesi müttefekun aleyh terimiyle doğrudan ilgili olmakla birlikte bu kavramın genişletilmesi ya da daraltılmasıyla ilgisi yoktur. Yazarın müteahhir dönemde yaygın olarak kabul edilen müttefekun aleyh kavramının *Sahihayn*'da aynı sahabîlerden yapılan rivayetleri kapsadığını belirtmesi ve bunun dışındaki bazı özel kullanımlara yer vermesine rağmen Hâkim'in kullanımının da genel kullanımın dışında olduğunu belirtmemesi eserin kurgusuna zarar vermiştir. Zira eserin tamamı Hâkim'in geniş kapsamlı müttefekun aleyh tanımı ve İbnü's-Salâh'ın söz konusu kavramı *Sahihayn*'a hasretmesi üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla Hâkim'in *Sahihayn* hadislerini sihhatin en üst derecesine yerleştirmesiyle İbnü's-Salâh'ın yedili taksiminin ilk sırasına yerleştirmesi arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

Çalışmanın serencamını zedeleyen hususlardan biri de müttefekun aleyh kavramıyla doğrudan ilgili olmayan tartışmalara ve tenkitlere geniş yer verilmesidir. Müttefekun aleyh ifadesi sahih âhâd hadislerin en üst mertebesine işaret eden bir kavramdır. Hâkim'in *Sahihayn* şartlarına yönelik iddiaları ve bunlara yöneltilen tenkitler, *Sahihayn*'ın bilgi değerine yönelik tenkitler, *Sahihayn*'ın kutsallaştırılması gibi konular kitabın konusuyla doğrudan ilgili olmayıp okuyucuyu konudan uzaklaştırmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi yazarın ön kabulü kitabın başından sonuna kadar kendini hissettirmektedir. Yazar *Sahihayn*'ın lehine hadis usulü kurallarının esnetildiğine yönelik ifadeleriyle, aslında söz konusu iki eserde yer alan rivayetlerin sanıldığı kadar da sahih olmayabileceğini ispatlama gayretine girmiş görünmektedir. Ancak bu konuya yönelik somut bir örnek ortaya koymamıştır.

Özetle çalışma, müttefekun aleyh kavramıyla ilgili geniş bir malumata yer vermesi ve Hâkim ve İbnü's-Salâh'ın sahih hadis tasniflerinin müttefekun aleyh kavramı özelinde farklı bir bakış açısıyla ele alması yönüyle alana katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, kurgusu ve bölümlerin tasnifiyle ilgili problemler eserden istenilen düzeyde istifade edilmesini engellemektedir.

Kaynakça

Tanrıverdi, Mustafa. *Müttefekun Aleyh – Bir Hadis İstılahının Tarihi Serencamı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.

YAYIN İLKELERİ - PUBLICATION PRINCIPLES

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

AHİF, incelenmeye sunulan çalışmalarda intihal olup olmadığını kontrol eder. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı hususlar içeren makaleler de dâhildir.

Dergiye gönderilen metin, editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör yardımcısı ve sekreteryaya ilgili metni dergi şablonu ve yazım kuralları açısından inceler ve intihal kontrolü yapar. Editör, Editör Yardımcısı ve Alan Editörleri metin biçimsel esaslara uygun ise adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar.

Yayın Kararı: Metin editöryal inceleme sonrası Yayın Kurulu'na sunulur. Yayın Kurulu'nun incelemesinden olumlu görüş alan metin hakem sürecine alınır. Hakemler gerekli görürse yazar tarafından metinde değişiklik yapılır. Yayın Kurulu, yazar tarafından düzeltilen metnin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir.

Yayın Etiği Politikası

Dergi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu (a), Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (b) ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne (c) uymaktadır. Ayrıca Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan Uluslararası Etik Yayıncılık İlkeleri'ni (d) benimsemiştir.

- [Basın Kanunu](#)
- [Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu](#)
- [Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi](#)
- [Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri](#)

İntihal Eylem Planı ve Derginin Önlemleri

Dergi fikrî mülkiyete saygı duyar ve yazarlarının özgün çalışmalarını korumayı ve teşvik etmeyi amaçlar. İntihal içerikli yazılar kalite, araştırma ve yenilik standartlarına aykırıdır. Bu nedenle, dergiye makale gönderen tüm yazarların etik standartlara uyması ve herhangi bir biçimde intihalden kaçınması beklenir. Gönderilen veya yayınlanan bir yazıda intihalden şüphelenilmesi durumunda, öncelikle çalışmayı derginin Etik Editörü inceler. Sonrasında bu çalışma Editörler Kurulu'nda incelenir. Daha sonra Dergi iki hafta içinde açıklamalarını göndermek için yazar(lar) la iletişime geçer. Dergi, belirtilen süre içinde yazardan herhangi bir yanıt almazsa, yazarın bağlı olduğu üniversite ile iletişime geçerek iddianın araştırılmasını talep eder.

Dergi, intihal içerdiği tespit edilen yayınlanmış yazılara karşı aşağıda belirtilen ciddi önlemleri alacaktır:

- Dergi, ilgili yazar hakkında kesin işlem yapılması için yazar(lar)ın bağlı olduğu üniversite ile derhal iletişime geçecektir.
- Dergi, yayınlanan makalenin PDF kopyasını web sitesinden kaldıracak ve tam metin makaleye tüm bağlantıları devre dışı bırakacaktır. İntihal Edilmiş Makale ibaresi yayınlanan makalenin başlığına eklenecektir.
- Dergi, yazar hesabını devre dışı bırakacak ve yazarın gelecekteki tüm gönderilerini 3 yıl süreyle reddedecektir.

Dergi, incelenmeye sunulan çalışmalarda intihal olup olmadığını kendisi kontrol eder. Ön kontrolden geçirilen makaleler uygun intihal prog-

ramı ile taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Benzerlik oranının %20'den az olması beklenir.

Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilimsel araştırma ve yayın etiğine uymalıdır. Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak.

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayımlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek.

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.

ç) Tekrar Yayımlama: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak.

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçent-

lik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak.

e) Haksız Yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek.

f) Diğer Etik İhlali Türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak.

Etik Kurul Kararı

Bireylerden ölçek, anket, mülakat ve diğer veri toplama araçları kullanılarak veri toplanması gereken çalışmalar/makaleler için alınması zorunludur.

Yazarın bağlı olduğu üniversitenin Etik Kurul'undan onay almış olması gereklidir.

Kurul onayı makalenin ilk sayfasında kurul adı, tarih ve sayı numarası ile belirtilmelidir.

Makalenin yöntem kısmında veri toplama başlangıç ve bitiş tarihleri yazılmalıdır.

Onay belgesi DergiPark'a ek dosya olarak eklenmelidir.

TR Dizin'in Etik Kurul onayına dair görüşü için [buraya](#) tıklayınız